

Treball i pluriactivitat al sector surer català, C. 1750-1920

Rosa Ros Massana*

Joaquim Alvarado i Costa*

Centre de Recerca d'Història Rural
Universitat de Girona

Tot i que el suro era transformat des d'antic per elaborar taps per a àmfores i botes, soles de sabata o aparells de pesca, entre d'altres productes¹, la indústria suro-tapera com a tal apareix a Catalunya durant el segle XVIII com a resposta a la demanda de taps derivada de la transformació en les formes de producció i comercialització de vins a França. La producció dels vins escumosos de Xampanya, iniciada a finals del segle XVII, i la dels negres de qualitat de Bordeus o Borgonya estava associada a l'ús d'ampolles de vidre, pel tapament de les quals era imprescindible un material impermeable, inodor i insabor com el suro². Després d'una primera etapa de desenvolupament de la indústria al sud de França, l'activitat creuà la frontera i s'implantà a dues àrees de les comarques gironines on hi havia abundància d'alzines sureres: els pobles de l'Albera (Agullana, Maçanet

* Professors del Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona, Plaça Ferrater Mora, 1, Girona, rosa.ros@udg.es

1. Sobre aquestes aplicacions del suro, vegeu Medir (1953), p. 1-4. El comerç de suro devia tenir una certa importància. Màrius Zucchitello va descobrir l'existència de trameses de suro des dels ports de Tossa, Sant Feliu, Lloret i Blanes cap a València, Cadis, Màlaga i Alacant entre els anys 1488 i 1703. Zucchitello (1991), pp. 151-156 i 234-235.

2. La historiografia catalana sobre el món del suro ha lligat els orígens de la indústria a la producció del vi de Champagne (vegeu, per exemple, Medir (1953), pp. 5-9). Ara bé, la producció de vins escumosos d'aquesta regió, que s'estimava en unes 300.000 ampolles el 1785, 6,5 milions el 1844 i 10 milions el 1853, difícilment hauria pogut sostenir la indústria suro-tapera catalana durant aquest període, i les dades disponibles mostren que el tipus de taps venuts a la Champagne, els trefins (del francès, *très fins*), no eren els majoritaris entre els que comercialitzaven els mercaders de les costes gironines a finals del segle XVIII i inicis del XIX. Els taps destinats a l'embotellament de vins tranquils, sobretot dels negres francesos de qualitat, degueren representar una part important de la producció des del origen de la indústria. Sobre aquest tema, vegeu Ros (2003), pp. 174-181. Les estimacions citades sobre la producció de vins de Champagne procedeixen de Forbes (1981), p. 151. Estimacions semblants, a Lachiver (1988), p. 280. Sobre les transformacions de la producció dels vins de Burdeus durant el segle XVIII i la seva estreta relació amb la conservació en ampolles, vegeu Beauroy (1988), pp. 111-120. Sobre la generalització de la venda en ampolles dels vins negres de qualitat de Borgonya a partir de les darreres dècades del segle XVIII, Etienne (1994), pp. 46 i 48, i Lachiver (1988), p. 330, 359-360 i 395.

de Cabrenys, Darnius o la Jonquera) i, sobretot, les localitats situades entorn del massís de les Gavarres: Palafrugell, Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Cassà de la Selva o Llagostera, per citar només les més importants. Aquests dos districtes concentraran des dels seus orígens la producció industrial surera catalana³.

Els primers tapers ens apareixen a la documentació parroquial entorn de la dècada de 1740, i a finals del segle XVIII tots els testimonis donen fe de la rellevància d'aquesta activitat en localitats com Sant Feliu de Guíxols, Palafrugell, Palamós o Llagostera⁴. Després dels problemes comercials de finals del XVIII i primers decennis del XIX⁵, la fabricació de taps continuà un marcat creixement durant tot el vuit-cents, en paral·lel a l'expansió de la demanda, fruit de l'augment i diversificació dels productes comercialitzats en ampolles. Al conjunt de l'Estat espanyol, les exportacions de taps (en milers) es multiplicaren per 8 entre 1849-1853 i 1903-1907, un creixement que degué ser de similar magnitud al de la producció, atesa la irrellevància del consum interior de taps fins ben entrat el segle XX⁶. Bona part d'aquest creixement estigué protagonitzat per la indústria tapera

3. La segona d'aquestes zones fou sempre la més rellevant. Segons dades de Medir, el 1884 comptava amb 6.602 treballadors, mentre que a la *Frontera* n'hi havia 716. L'activitat suro-tapera s'estengué durant el segle XIX a algunes zones del nord de la província de Barcelona, especialment Arenys de Mar, Sant Celoni i Tordera, on el 1884, segons les mateixes dades de Medir, s'ocupaven 306, 45 i 26 treballadors respectivament. Medir (1953), pp. 460-461. Vegeu també Barbaza (1988), vol I, pp. 467-468. Hi ha alguns estudis sobre la indústria a la província de Barcelona: Palomer (1998) i Abril López (1998).

4. Francisco de Zamora, a les notes sobre el seu viatge de 1790, deia que hi havia tapers a Darnius, Agullana, Palamós, La Bisbal, Lloret, Blanes, Palafrugell i Sant Feliu. Era en aquestes dues darreres localitats on l'activitat suro-tapera havia adquirit major importància. Sobre Sant Feliu deia que "*hay muchos taperos, cuyo comercio está aquí en mucho auge*", i a Palafrugell xifrava en uns 300 el nombre de tapers. Zamora (1973), pp. 328-329, 370-371 i 379. A Sant Feliu, un informe municipal de 1784 comptabilitzava 200 homes ocupats en una cinquantena de "fàbriques" de taps. Citat per Jiménez (1997), p. 134, i per Boadas i Raset (1984), p. 276. Si bé és cert que aquestes estimacions són segurament exagerades i que els padrons i cadastres de l'època proporcionen xifres de tapers molt més baixes, aquestes últimes fonts infravaloren amb tota seguretat la rellevància de les ocupacions sureres a finals del segle XVIII. Per exemple, aquestes fonts registren només 17 tapers a Sant Feliu de Guíxols els anys 1775-80 i 29 el 1800; però el 1791 signaren poders 61 individus de Sant Feliu que s'autoanomenaven tapers, a més de 62 de Palafrugell, 16 de Palamós i 28 de Llagostera, un nombre notòriament més elevat que els que figuren en les fonts censals. Vegeu Barbaza (1988), vol I, p. 465; Ros (2003), p. 166.

5. Pel cas de Sant Feliu de Guíxols, principal nucli comercial de la zona, vegeu Jiménez (1990).

6. Aquestes dades i un plantejament general sobre els problemes de les estadístiques espanyoles de comerç exterior pel que fa als productes surers, a Zapata (1986). Quant a la proporció entre la producció de taps destinada al mercat interior respecte la que s'adreçava a l'exportació, Zapata dóna per bones les estimacions de Medir, segons les quals només entorn del 1 per 100 dels taps tenien com destinació el mercat espanyol fins a les primeres dècades del segle XX. Medir (1953), p. 286 i 435; Zapata (1986), p. 241. Justament el sector del suro es caracteritzava per la seva importància exportadora. Segons les dades de Prados de la Escosura, les exportacions de suro i de manufactures de suro representaren, durant la segona meitat del segle XIX una mitjana del 3 per 100 del valor de les exportacions espanyoles. Prados de la Escosura (1980), p. 141. Segons les dades de Laureà Figuerola, el 1846 els taps de suro eren el dotzè producte exportat per les duanes espanyoles, prenent com a indicador els drets produïts. Citat per Fradera (1987), p. 238.

de les comarques gironines, perquè, malgrat l'aparició d'activitats de transformació del suro a Andalusia i Extremadura a partir de la dècada de 1840, Catalunya tingué una notable capacitat de retenció del negoci industrial⁷. Segons les dades aportades per Barbaza, el 1845 la producció catalana de taps s'avaluava en 800 milions anuals, el 1881 s'exportaren des de la regió 1.400 milions de taps, el 1891 la producció arribava a 1.818.590.000 taps i, el 1900, a 3.300 milions⁸; és a dir, el nombre de taps fabricats s'hauria multiplicat per més de quatre durant la segona meitat del segle XIX. Tenint en compte que els increments de la productivitat del treball degueren ser modestos, aquesta expansió productiva implicà un important augment del nombre de treballadors ocupats en les activitats sureres. Segons les dades de diversos informes de l'època, el nombre d'obrers del sector passà de 4.445 el 1862, 7.809 el 1884 i més de 10.000 en la dècada de 1890⁹.

Fins a 1900 la indústria surera fou un sector escassament mecanitzat¹⁰, poc intensiu en capital i en el que predominà, com veurem més endavant, la petita i mitjana empresa i fins i tot l'activitat a domicili. L'avenç més rotund del sistema fabril en el sector es produí a inicis del segle XX impulsat per un doble procés. D'una banda, la introducció de màquines mogudes per energia inanimada, sobretot les d'esmeril, en el sector dels taps¹¹; de l'altra, la diversificació del tipus de producte (discs de suro, paper de suro i, sobretot, aglomerats), un fenomen que va estar associat a la intensificació de la mecanització i l'auge paral·lel de la gran empresa d'integració vertical¹².

7. Malgrat l'aparició d'activitats industrials (sobretot preparadores i més secundàriament taperes) a Extremadura i Andalusia, la província de Girona continuà mantenint l'hegemonia en el sector: el 1863 pagava el 69 per 100 de les quotes de la contribució industrial del sector, el 50 per 100 el 1895 i el 80 per 100 el 1930. Zapata (1986), pp. 278-279. Les raons de la persistència del protagonisme industrial català, malgrat la superioritat d'Andalusia i Extremadura en la producció de matèria primera, han estat abordades a Zapata (1996), pp. 37-67. Sobre les empreses d'aquestes regions, comptem, a banda d'algunes referències de Medir, amb un estudi recent de Jiménez Blanco (2005), pp. 49-89.

8. Barbaza (1988), vol I, p. 466.

9. Les dades de 1862 són les de Giménez Guitèd (1862); les de 1884 procedeixen de Gich i Gil (1885), pp. 15-16; per la dècada de 1890 comptem amb les estimacions de Vila Saglietti (1892), pp. 68-69, que cita l'existència de 10.493 treballadors, i amb les de Serrat Banquells (1897), p. 72, que cita l'existència de 10.196 treballadors. Segurament aquestes dades infravaloren el nombre de treballadors, perquè, com veurem més endavant, les fonts tendeixen a subenregistrar els treballadors domèstics o que treballen en petits tallers.

10. És cert que des de mitjans de segle (i sobretot des de 1880) es començaren a introduir les màquines de garlopa, però aquestes no estaven ni molt menys generalitzades. Vegeu sobre aquesta qüestió Espadalé i Martí (2002). Les màquines de garlopa del segle XIX s'accionaven a mà i s'utilitzaven sobretot per a taps de baixa qualitat, mentre que els superiors per a vi o xampany continuaren sent elaborats a mà.

11. L'esmeriladora utilitzava discos giratoris recoberts d'un abrasiu que convertia el quadrat en tap per fricció. L'ús d'energia inanimada introduí economies d'escala. D'altra banda, les esmeriladores reduïen notablement la qualificació i anaren associades, com citarem més endavant, a l'avenç del treball femení, ja que eren dones les que s'ocupaven, gairebé de manera exclusiva, en aquestes màquines. Sala (2000), pp. 280-287.

12. Sobre aquests nous productes i tecnologies, Sala (2000). Sobre les grans empreses d'integració vertical d'inicis del segle XX, vegeu el minuciós estudi de Sala (2003).

Aquest treball pretén presentar un estat de la qüestió i algunes línies de recerca sobre el món del treball en la indústria surera, una activitat fortament relacionada amb l'economia rural de les comarques on s'implantà. Es centrarà bàsicament en dues qüestions. En primer lloc, s'abordarà el paper de les activitats sureres, especialment de les fases del procés productiu que es realitzaven a bosc, en el marc de la pluriactivitat pagesa. En segon lloc, s'estudiarà l'organització del treball industrial i es farà una anàlisi crítica del discurs que, a l'entorn dels treballadors de la indústria, sobretot dels segments més especialitzats de treballadors vilatans, varen construir els analistes d'inicis del segle XX. Aquest discurs, degut a autors com Primitivo Artigas, Joan Pelegrí o Martí Roger, tenyeix encara avui la nostra visió sobre la història del treball en el sector. L'obra de Martí Roger, tot i que presenta algunes diferències substancials amb les de la resta dels seus coetanis, és segurament una de les més acabades i suggerents, i ens servirà, en bona part, de fil conductor. Vegem, primer de tot, algunes dades bàsiques sobre el perfil d'aquest autor.

Martí Roger i Crosa (Palamós, 1867-1918) era advocat d'ofici i escriptor de "hobby". Tot i que inicialment estigué vinculat al republicanisme federal (fou soci fundador del Centre Republicà Federal de Palamós el 1893), acabà adoptant posicions més conservadores. Fou president de la Cambra de Comerç de Palamós i membre de la Societat Econòmica d'Amics del País, així com un actiu militant catalanista. Participà a Barcelona en la fundació del Centre Escolar Catalanista i, com a membre d'Unió Catalanista, participà en l'Assemblea de Manresa de 1892¹³, així com en les posteriors assemblees a Reus (1893), Balaguer (1894), Olot (1895), Terrassa (1901) i Barcelona (1904), sempre actuant com a representant de la comarca del Baix Empordà. Fou regidor de Palamós el 1901 i diputat per la Lliga Regionalista pel districte de la Bisbal l'any 1917¹⁴.

13. La participació de Martí Roger en l'assemblea de Manresa fou molt intensa. El 25 de març va presentar una esmena a la Base 1ª, en la part relativa a l'organització del poder central. Concretament, Roger creia que s'havia de posar un major èmfasi en la divisió de poders, perquè tal com estava redactada facilitava el predomini dels Ministres, escollits pel Rei, segons disposava aquesta Base, per damunt del poder legislatiu. Roger denunciava que aquest sistema no faria més que continuar la tendència del moment per part dels governs de falsificar les eleccions per tal d'aconseguir majories còmodes. La interpel·lació que rebé per part de Joan Josep Permanyer en el sentit que aquesta Base feia referència al Poder Central, un apunt d'escassa importància donat que aquesta primera Base havia de constar en el preàmbul del text i posteriorment s'hauria de discutir la seva funció concreta amb les altres regions, féu que Roger retirés la seva esmena. El dia següent participà per defensar les Bases 8, 9 i 10 d'una esmena que havien rebut per part d'Enric Prat de la Riba. Aquestes Bases eren també relatives a la divisió de poders, en aquest cas a nivell català, i Roger insistí en la necessitat de diferenciar clarament les funcions de cadascun. Les seves observacions sobre l'organització d'aquests poders a dos estats federals com eren els Estats Units i Suïssa, són un bon indicador que en aquells moments la seva ideologia era més propera al republicanisme federal del que ho seria més endavant, quan arribà a ser escollit diputat per la Lliga Regionalista. Vegeu una transcripció completa de les intervencions de Martí Roger a l'Assemblea de Manresa a *Bases de Manresa. Assemblees Catalanistes. Manresa 1892- Reus 1893*, Barcelona: Generalitat de Catalunya 1992, pp. 54-57 i 140-143.

14. Dades biogràfiques de Martí Roger compilades a Ollé Romeu (dir.) (1995), pp. 222-223.

El 1911 publicà el seu llibre *Els tipus socials de la producció suro-tapera*¹⁵, premiat per la Societat Econòmica d'Amics del País. A data d'avui, continua essent una obra de referència bàsica sobre les diferents fases d'elaboració i comercialització dels taps de suro, des de la pela fins a la venda dels taps. Interessat particularment per les classes socials i les seves relacions, aspecte que quedà reflectit també en altres treballs dispersos¹⁶, Roger realitzà un retrat dels diferents treballadors, patrons i altres sectors socials que vivien del suro. Així mateix, el llibre feia esment dels interessos culturals, associatius i socials d'aquests grups, així com altres observacions més anecdòtiques, però no per això menys interessants.

Els tipus socials de la producció suro-tapera es va escriure en un moment de transició de la indústria, en el que estaven tenint lloc processos de mecanització, de consolidació de les fàbriques de gran envergadura i de proletarització del treball. S'estaven transformant, doncs, les estructures productives i socials que el món del suro havia conegut des dels seus inicis. Roger n'era conscient, i es mostrava preocupat per algunes de les conseqüències del procés, especialment per l'increment de la conflictivitat social, ben evident després dels recents episodis de la Setmana Tràgica, que tingueren forta incidència a les poblacions suro-taperes i als que Roger es refereix explícitament a l'obra¹⁷. Davant aquesta preocupació, i a diferència d'altres autors, la seva resposta no fou només la de reivindicar una edat d'or anterior a la gran empresa i el maquinisme. Tot i que la seva obra destil·la certa nostàlgia pel passat, defensa la innovació industrial (el que no obsta perquè tingui dubtes sobre l'eficàcia de les màquines en determinades fases dels processos productius de la indústria suro-tapera, ni que assenyali les conseqüències negatives de l'increment del treball femení, ni que critiqui els grans industrials per la seva manca de "responsabilitat" en les seves relacions amb els obrers), i la seva lectura del passat immediat està encarada a comprendre, a través de la caracterització dels "tipus socials" que el sector havia generat, el substrat en el que arrelaven les "crisis" (enteses sobretot en el seu vessant social) que havia d'afrontar la indústria en els primers anys del segle XX.

15. Roger (1911).

16. Destaquem l'article publicat al número especial sobre l'Empordà de la revista *La Il·lustració catalana*, s.d., p. 38-40, reeditat en facsímil l'any 2003 per l'Institut d'Estudis del Baix Empordà i l'Institut d'Estudis Empordanesos.

17. En aquest sentit, Roger parla del "*gran moviment revolucionari anarquic i destructor del juliol de 1909, que tant severament jutjat serà per l'Història, les viles on predomina l'indústria suro-tapera 'y prengueren una part tant activíssima, que's cometeren excessos i barbaritats propis dels pobles selvatges.*" Roger (1911), p. 96. Durant la Setmana Tràgica, a Sant de Feliu de Guíxols es proclamà la vaga general revolucionària i es calà foc a l'església de Sant Joan i al col·legi dels *Hermanos* de la Doctrina Cristiana (vegeu Ferrer Gironès (1998), p. 127). Palamós també patí atacs a centres cristians i a Palafrugell circulà el rumor que s'havia declarat cantó independent (*Diario de Gerona*, 3 d'agost de 1909). La via fèrria entre Girona i Sant Feliu fou tallada al trànsit fins a mitjans d'agost i es deia que Llagostera i Cassà s'havien "*convertido poco menos que en estados independientes, en aquellas poblaciones no se entra ni se sale sin el plácet de los revolucionarios*" (*La Lucha*, 30 de juliol de 1909). A partir de l'1 d'agost s'anà restablir l'ordre.

La feina a bosc: peladors i burricaires

La primera de les tasques relacionades amb l'elaboració de productes surers (i la primera a la que fa esment l'obra de Roger) és l'operació de pelar el suro de l'arbre, efectuada pels peladors (o llevadors, tal com se'ls anomenava a l'Albera). Consistia a fer un tall circular amb una destral al tronc de l'arbre, esqueixar longitudinalment l'escorça i treure el suro amb l'ajut del mànec de la destral o d'un bastó. Els peladors treballaven en colles, que incloïen els "burros" o "burricaires", és a dir, els encarregats del transport del suro pelat del bosc fins al rusquer¹⁸. Aquesta operació tenia un caràcter fortament estacional (es realitzava sobretot el juliol, tot i que era freqüent que s'allargués durant les primeres setmanes d'agost i podia iniciar-se el juny¹⁹) i, per això mateix, no donava lloc a un "ofici" pròpiament dit. Es tracta d'una tasca que ha de ser contemplada en el marc de la pluriactivitat pagesa i que, justament pel seu caràcter no especialitzat, ha deixat molt poc rastre documental²⁰. Per això, haurem d'analitzar aquest col·lectiu a partir de dades disperses i molt indirectes.

Quants peladors s'ocupaven en la pela del suro? L'única indicació d'època (la fiabilitat de la qual no és possible de contrastar) ens la proporciona Martínez Quintanilla, quan afirma que, en l'etapa central del segle XIX, uns 800 homes, 100 carros i 150 cavalleries s'ocupaven en la pela del suro a la província de Girona durant els mesos d'estiu²¹. Si atenem a les diverses estimacions sobre la producció gironina de suro (també de difícil contrastació) aquests efectius devien haver experimentat una forta expansió des d'inicis del segle XIX. Segons Martínez Quintanilla, el 1819 es pelaven a la província uns 45.000 quintars de suro, que havien augmentat a 86.000 el 1842, a més de 100.000 el 1855 i a uns 125.000 el 1865²². Així doncs, si donem per bones aquestes dades, la producció s'hauria més que duplicat durant la primera meitat del segle i, atesa la inexistència de canvi tècnic en aquesta operació, podem comptar amb un increment similar dels efec-

18. El rusquer és la pila on es diposita el suro pelat, al pati de les masies o al bosc mateix.

19. Segons Artigas, la pela a Girona s'efectua des de mitjans de juny fins a inicis d'agost. En les suredes més properes a la costa comença el juny i es perllonga el juliol, mentre que en els llocs situats lluny de la costa o per damunt els 300 metres del nivell del mar comença durant la segona quinzena de juliol i primera d'agost. Artigas (1907), p. 50. A les Gavarres i l'Ardenya la dita diu que la pela va de Sant Joan a Sant Jaume. Citat per Basart i Madrià (2002), p. 70.

20. Tampoc els testimonis de l'època pararen massa esment en els peladors. Roger els dedicà només 13 pàgines de les 292 del seu llibre i fins i tot un enginyer forestal com Primitivo Artigas, particularment interessat en l'explotació de l'alzina surera, tractà aquesta qüestió fent ben poques referències als treballadors del bosc.

21. Martínez Quintanilla (1865), pp. 280-281. Sense citar la font, Barbaza diu que a mitjan segle XIX s'ocupaven entre 400 i 500 obrers en la pela del suro. Barbaza (1988), vol I, p. 471.

22. Martínez Quintanilla (1865), p. 280. Altres estimacions són força coherents amb l'ordre de magnitud de les xifres de Martínez Quintanilla. El 1829 un informe del Jefe Político de la província de Girona estimava en 42.967 quintars la producció d'aquell any a la demarcació. Medir (1953), p. 53. En tot el text ens referim a quintars catalans si no s'indica el contrari.

tius ocupats. Tot i que des d'aproximadament la dècada de 1830 el suro català deixà de ser suficient per a la producció local i els fabricants de taps hagueren de recórrer de manera creixent al suro andalús i extremeny²³, la producció continuà expandint-se durant la segona meitat del segle XIX. Segons les estimacions de Vila Saglietti (que recull i dona per bones les presentades per Martínez Quintanilla per l'etapa 1819-1865), el 1892 la producció gironina de suro arribava a uns 184.000 quintars, és a dir, s'havia produït un increment del 47 per 100 des de 1865²⁴.

Així doncs, la pela del suro mobilitzava durant els mesos d'estiu efectius no negligibles, i en forta expansió durant el vuit-cents, de treballadors de les comarques en les que aquest arbre tenia una presència rellevant. Qui eren aquests treballadors? Respondre a aquesta pregunta és una qüestió difícil. Totes les fonts sobre el món del suro ens parlen de les colles de peladors i burricaires, però permeten anar poc més enllà de la constatació de la seva existència.

Només una part secundària del treball dedicat a la pela del suro devia correspondre al treball familiar dels propietaris de les suredes. Les dades sobre distribució de la propietat d'aquests boscos aportades per alguns amillaraments del segle XIX en proporcionen alguns indicis, ja que ens indiquen que, malgrat que molts veïns disposaven d'algunes parcel·les de suros, la major part d'aquests boscos estaven distribuïts en mitjanes i grans propietats, sovint en mans de rendistes, en qualsevol cas extensions que requerien, en el moment de la pela, aportacions de treball externes a la família. Una de les poblacions per les quals comptem amb fonts d'aquest tipus de relativa bona qualitat és Llagostera. L'amillament de 1879 d'aquesta localitat registra 17.822,40 vessanes d'alzina surera, distribuïdes entre 113 propietaris. La major part d'aquests (el 70 per 100)

23. Sobre els inicis de l'ús del suro extremeny i andalús per part de la indústria catalana, vegeu Medir (1953), pp. 59-60. Segons el mateix autor (pp. 124-125), els anys 80 es transformaven a Catalunya 400.000 quintars de suro i només se'n produïen als boscos catalans 150.000 quintars. Antonio Serrano ha localitzat catalans arrendant escorces de suro a Sierra Morena des de 1827, Serrano Vargas (2005). Marçal de Trincheria estimava el 1877 que la producció anual de suro català només donava feina a les fàbriques catalanes per a tres mesos; la resta del suro utilitzat per aquestes fàbriques procedia d'Andalusia i Extremadura. Trincheria (1877), pp. 7-9.

24. Vila Saglietti (1892), pp.25-26. A aquests 184.000 quintars s'hi haurien d'afegir els 16.000 produïts anualment a la província de Barcelona, el que suma una producció catalana de 200.000 quintars. Les estimacions de Martínez Quintanilla i Vila Saglietti són recollides per Medir i Barbaza. Medir (1953), pp. 155-156; Barbaza (1988), vol I, p. 471. El creixement durant la segona meitat del segle XIX queda reflectit també en les dades sobre evolució de les superfícies forestals que ens proporcionen els amillaraments d'alguns pobles, tot i que cal prendre aquestes dades amb molta precaució, atesa l'escassa qualitat d'aquesta font pel que fa a superfícies forestals. A Agullana, un dels municipis surers més importants de l'Albera, l'amillament de 1853 comptabilitzava 3.123 vessanes d'alzina surera, mentre que el de 1880 en registrava 4.227,30. Als municipis baixempordanesos de Begur i Mont-ras, Barbaza detecta l'avenç de l'alzina surera en antics terrenys de vinya, sobretot després de la crisi de l'oïdi a mitjans de segle. Alvarado (2002), p. 25; Barbaza (1988), vol I, p. 363 i 376. Aquesta tendència expansiva canvià brusca i intensament de signe durant el primer terç del segle XX. Vegeu Zapata (1986), p. 235.

tenien extensions inferiors a les 100 vessanes. Ara bé, 9 propietaris (el 8 per 100 del total) gaudien del que sens dubte cal qualificar de grans propietats, de més de 500 vessanes, i les extensions posseïdes per aquests individus sumaven el 45 per 100 de les dedicades a aquest arbre al terme de Llagostera²⁵. A Cruïlles, un municipi eminentment forestal del Baix Empordà, amb 1.865,5 hectàrees d'alzina surera repartides entre 115 propietaris segons l'amillament de 1878, 81 propietaris (el 70 per 100 del total) comptaven amb parcel·les de bosc d'aquesta espècie de menys de 100 vessanes. Les extensions d'aquests propietaris, però, sumaven només el 21 per 100 de l'extensió de suros del municipi. Els quatre majors propietaris, amb més de 250 vessanes, concentraven, en canvi, la quarta part de les alzines sureres del terme²⁶. A l'Alt Empordà el pes de la gran propietat forestal és encara més rellevant. A Agullana, per exemple, els sis principals propietaris, tots ells amb una superfície superior a les 225 vessanes i tres d'ells amb més de 500, posseïen més dels 70 per 100 dels arbres del terme, segons l'amillament de 1880²⁷.

Bona part dels propietaris de suredes les devien explotar directament contractant treball assalariat. Ho suggereix el fet que, durant el segle XVIII i XIX, fins i tot les suredes integrades en masos cedits a masoveria es reservaven pel propietari en bona part dels casos²⁸. D'altra banda, el predomini de l'explotació directa és citat també per les fonts orals disponibles pel segle XX²⁹. En aquests casos, eren els propietaris els qui contractaven els peladors i burricaires i els qui

25. Segons els cadastres de 1733 i 1819 del mateix poble els principals propietaris comptaven aleshores amb extensions que oscil·laven entre les 30 i les 100 vessanes. Cal deduir-ne un procés de concentració de la propietat durant el segle XIX, o bé les discrepàncies entre aquestes fonts són bàsicament atribuïbles al subenregistrament de les superfícies forestals en els cadastres del segle XVIII i inicis del XIX? Sobre aquestes qüestions, vegeu Alvarado (2004), pp. 62-81.

26. Aquests trets de la distribució de la propietat de les suredes són similars a altres municipis de la zona. A Fonteta, per exemple, segons l'amillament de 1860, 61 propietaris de menys de 100 vessanes tenien al voltant d'un terç de la superfície d'alzina surera, mentre que els 5 propietaris amb més de 100 vessanes concentraven els dos terços restants. Les dades d'aquests municipis del Baix Empordà provenen de Sagner (2005a), apèndix en CD-rom.

27. També a la Jonquera un reduït grup de sis propietaris amb més de 100 vessanes acumulaven la major part de la superfície dedicada a aquesta espècie, segons l'amillament de 1879. El major propietari d'aquesta localitat, el Comte de Perelada, posseïa un miler i escaig de vessanes de suros. Les dades sobre Agullana i La Jonquera a Alvarado (2002), pp. 35-37.

28. Segons els contractes de masoveria buidats per Rosa Congost pel conjunt de la regió de Girona entre 1768 i 1862, en aproximadament la meitat dels casos el propietari es reserva el suro. Congost (1990), pp. 168-169.

29. La major part dels descendents de propietaris de la regió de Girona entrevistats per l'equip d'investigadors de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, citen que els suros eren explotats de forma directa durant el segle XX. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, "Memòria d'un món rural en transformació: la regió de Girona, 1930-2000. La veu dels hisendats". Aquesta recerca d'història oral ha donat lloc a la següent publicació: Sagner (coordinador) (2005b). Podeu consultar també <http://k.udg.es/hisendat/principal.htm>. Agraïm als autors d'aquesta investigació que ens hagin deixat utilitzar les entrevistes que han servit de base a la seva recerca, moltes d'elles no publicades en el llibre suara citat.

venien posteriorment el producte de la pela a comerciants o fabricants, que sovint l'anaven a buscar directament a la propietat³⁰.

Això no obstant, en els protocols notarials són freqüents contractes de cessió de l'explotació de les escorces de suro, a través de la fórmula d'arrendament, venda o venda a carta de gràcia³¹. En el seu buidatge exhaustiu dels documents notarials registrats al Registre d'Hipoteques entre els anys 1768 i 1862, Rosa Congost ha localitzat 197 contractes d'arrendament d'escorces, en la seva major per uns imports baixos, generalment inferiors a les 100 lliures anuals, cosa que indicaria que es cedien sota aquesta fórmula extensions de sureda relativament modestes³². A l'Alt Empordà, Joaquim Alvarado ha localitzat 95 contractes d'arrendament, venda o venda a carta de gràcia d'escorces entre 1751 i 1856³³. Des de la perspectiva de l'arrendatari o del comprador, l'objectiu principal d'aquests contractes era assegurar-se durant uns quants anys una quantitat estable de producte i a uns preus prefixats. Reduir la incertesa en l'oferta i els preus era, així, el principal atractiu d'aquesta mena de contractes. En una situació d'expansió secular de la demanda de suro, aquests atributs devien ser menys decisius des de la perspectiva dels arrendadors, tot i que és cert que aquests contractes els protegien de les oscil·lacions de la conjuntura. Molts indicis suggereixen que els arrendaments o vendes de suro eren espe-

30. MP, propietària de la zona de les Alberes, recorda que els representants d'empreses de Palafrugell o Sant Feliu anaven directament a comprar el suro de l'heretat de la seva família. Explica també que hi havia "*corredors d'orella, com en deien, gent d'aquí... que es dedicaven a revisar que aquest propietari té unes partides, aquell altre té...*" i que n'informaven als negociants en aquest gènere. Entrevista amb MP, 19-IX-2001. Vegeu nota anterior. A la novel·la *l'Hereu*, de Prudenci Bertrana, ambientada a Sant Martí de l'Espasa, s'explica com l'últim dia de la pela es feia una festa a la que acudien compradors de les poblacions taperes veïnes i també de l'Alt Empordà. Bertrana (1990), p. 177 (edició original de 1931).

31. Malgrat que les fonts distingeixen entre arrendament i venda, aquests contractes són molt similars, i sovint es fa difícil distingir on radica l'autèntica diferència, ja que en tots els casos el propietari cedeix temporalment l'explotació de les suredes a l'arrendatari o comprador; en el cas de les vendes a carta de gràcia, el venedor es reserva el dret a lluir i quitar la cosa venuda.

32. Congost (1990), p. 168.

33. Per aquesta zona disposem de dades sobre la categoria sòcio-professional dels individus involucrats en aquesta mena de contractes. En el cas dels arrendadors predominaven, com calia esperar, els pagesos i, més secundàriament, individus que responen a les denominacions utilitzades per qualificar als petits pagesos pobres de la regió: treballadors, jornalers, menestrals. I també artesans, gent d'ofici i comerciants. Cal assenyalar, però, que, en canvi, hi són poc representats individus que responen a les denominacions usuals a l'època pels grans propietaris: no trobem hisendats ni "pagesos hisendats" (tot i que sí els qualificats amb la categoria, més ambigua, de "propietaris") entre els arrendadors i venedors de suro. D'altra banda, cal destacar el paper dels municipis com a arrendadors de suro, cosa que tradueix la importància dels boscos comunals en alguns pobles de l'Albera. Les categories sòcio-professionals dels arrendataris i compradors són molt més variades. No només arrenden o compren suro els comerciants, negociants o tapers (que estan presents en aquests contractes però en una proporció sorprenentment baixa respecte el que caldria esperar a priori), sinó que participen en aquest negoci pagesos, propietaris, hisendats, artesans de diversos oficis. Assenyala aquesta diversitat l'existència d'un ampli entramat d'intermediaris entre el productor i el consumidor final del producte o el comerciant exportador? Alvarado (2002), pp. 49-55.

cialment practicats per propietaris amb dificultats econòmiques, sovint fortament amenaçats per processos d'endeutament³⁴.

Aquests contractes rarament ens indiquen qui aportava el treball per a l'explotació de les suredes. El recurs a la contractació de treball assalariat per part dels arrendataris o compradors devia ser, però, majoritari, tot i que en algunes vendes a carta de gràcia s'especifica que el venedor, en aquests casos un pagès amb importants problemes d'endeutament, contribuirà amb el seu treball a la pela³⁵.

En les suredes integrades als masos, el treball dels masovers tenia certa rellevància, tot i que quantitativament el treball assalariat extern a l'explotació devia tenir un pes superior. Segons els contractes de masoveria buidats per Rosa Congost pel conjunt de la regió de Girona entre 1768 i 1862, les clàusules referents al suro presentaven una important varietat, però era freqüent que es registrés la intervenció dels masovers en el treball relacionat amb el suro, fins i tot quan el propietari es reservava la pela. En alguns casos, l'obligació del masover es limitava al transport de les pannes de suro fins al rusquer, pagant-li el jornal el propietari; en d'altres, el masover hauria de pagar també els jornals als pela-

34. Bona part de les escriptures registrades a les notaries de Sant Feliu de Guíxols així ens ho indiquen. Per exemple, quan Pere Marcó i la seva muller, de Romanyà, venen el 1828 a Josep Calsada i Sentí, comerciant de Sant Feliu, per 19 anys, el suro d'una sureda de 16 vessanes que tenen al dit terme de Romanyà, esmenten que s'han trobat abocats a aquest tracte per redimir la venda a carta de gràcia del dit suro que atorgà el pare de Pere Marcó el 1790 a favor de Grau Vilà, de Calonge. Segons les seves paraules, no només no poden redimir la citada venda a carta de gràcia sense prendre mesures extraordinàries, sinó que, sense aquestes, no poden fer front als arranjaments de la seva casa que es troba "en lo mes mal estat". De les 1.000 lliures que paga el comprador, gairebé la meitat les retén el comprador per satisfer a Grau Vilà la redempció de la venda a carta de gràcia signada el 1790. Un altre exemple: Joan Torras i March i la seva muller, de Santa Cristina d'Aro, venen el 1828 per 16 anys el suro d'una sureda de 4 vessanes al mateix Josep Calsada i Sentí, comerciant de Sant Feliu, i declaren que ho fan per poder satisfer les llegendes de les seves germanes (al pagament de les quals hi estan obligats judicialment) i 60 lliures de pensions endarrerides d'un censal que el pare de l'atorgant va contraure en favor de Pere Màrtir Baster, comerciant de Sant Feliu. El plet mantingut per Joan Prohensal, pagès de la Parra, al terme de Santa Cristina d'Aro, contra Rafael Patxot, comerciant de Sant Feliu, el 1800, mostra una situació similar d'endeutament que força la venda de les escorces de suro. Arxiu Històric de Girona (AHG), *Notarial*, Sant Feliu de Guíxols, 542, fs., 63v-65v i 80v-83r; 495, fs. 43v-47v. Alguns exemples de l'Alt Empordà suggereixen quelcom semblant; vegeu, en aquest sentit, els arrendaments i les compres efectuades per Josep Llosa, taper i negociant de Darnius, aprofitant sempre les dificultats dels propietaris per adquirir suro a preus poc elevats. Alvarado (2002), pp. 57-59.

35. Per exemple, en la venda, ja citada, que Joan Torras y March, pagès de Santa Cristina d'Aro, atorga el 1828 a favor de Josep Calsada y Sentí, comerciant de Sant Feliu, del suro que per 16 anys es collirà a la sureda del Mas d'en Bosch de Santa Cristina, de tinguda 4 vessanes, s'especifica que el venedor estarà obligat a assistir i ajudar "*els peladors que en las respectivas pelas posará lo comprador, treballant junt ab ells sens ningun interés y aixís matíex per tenir lo corresponent cuydado que no se pelian o descortesian suros que no degüian serho y que tampoc se'n deixian que estüguessin en bon estar per a pelarse, qual operació deurà fer-se a us i costum de bon Pagès*". En la venda que atorguen el mateix any Pere Marcó, pagès de Romanyà, a favor del mateix comerciant de Sant Feliu, del suro que durant 19 anys produxi la sureda, de 16 vessanes, que tenen a Romanyà, s'indica també que serà a càrrec dels venedors el pelar el suro, trencar-lo i tragarinar-lo "*y tenirlo ben conduit y resguardat en la nostra casa, tot a gastos y costas nostras, fins que lo comprador lo hagia venut o ne disposa de altre modo*". AHG, *Notarial*, Sant Feliu de Guíxols, 542, fs. 63v-65v i fs. 80v-83r.

dors o fer-los la vida, tot i que la contractació d'aquests anava a càrrec del propietari; finalment, no són absents els casos en què el masover és l'encarregat d'organitzar la pela, contractar els peladors i assumir una part dels costos de producció a canvi d'una participació en el producte³⁶.

Els contractes de masoveria escripturats a les notaries de Sant Feliu durant la primera meitat del segle XIX ens donen també indicacions del paper dels masovers en els treballs relacionats amb el suro, tot i que, atès el limitat nombre de contractes localitzats, és impossible discernir la representativitat dels pactes que s'hi registren. D'una banda, el masover aportava amb freqüència el treball de manteniment de les suredes al llarg de l'any, sovint sense cap contraprestació específica a canvi. Per exemple, en el contracte que el desembre de 1828 atorga Josep Maria Garcini de Pellicer, hisendat de St. Feliu, pel qual arrenda a Guillem Mart el mas Tapiolas, al terme de Solius, s'hi fa constar que durant tot l'any el masover haurà de cuidar les suredes *"com las demes terras, netejant en cada any a lo menos cinch vessanas de bosch y fer tot lo demás necessari per sa conservació y augment a us y costum de bon pagès"*³⁷. Quant al moment de la pela, les obligacions del masover incloïen gairebé sempre el transport del suro al rusquer, generalment a canvi d'algun tipus de remuneració, cosa que sovint implicava també una certa supervisió del procés de pela³⁸. No és tampoc estrany que el masover participi directament en els treballs de pelar. En el ja citat contracte del mas Tapiolas, s'especificava que, a més de transportar el suro i fer la vida als peladors (a canvi de 30 lliures pagades pel propietari), el masover també hauria de *"seguir als peladors y treballar ab ells, mediant que jo li pagaré lo jornal, com igualment a estos y al home que se lloguia per la destra"*³⁹. A l'arrendament del mas Casa Noba, de Llagostera, s'especifica que, quan el propietari vulgui pelar el suro, el masover tindrà l'obligació de *"acudir ab los peladors que llogaré y treballar y pelar junt ab ells, als quals deurà fer la vida o gasto de manutención, quedant a càrrech meu pagarlos lo jorna"*⁴⁰. En algun cas, com en el de l'arrendament del mas Bonet, de Llagostera, propietari de Don Francisco Torras Pellicer y de la Walette, hisendat de Girona, atorgat el 1829, l'organització de la pela i l'assumpció dels seus costos és responsabilitat exclusiva del masover a canvi, en aquest cas, de la meitat del valor del producte⁴¹.

36. Congost (1990), pp. 168-169.

37. AHG, *Notarial*, Sant Feliu de Guíxols, 542, fs. 188r-190v. Idèntiques clàusules incloïa el mateix arrendador en un altre contracte de masoveria, del mas Casa Noba, de Llagostera, atorgat també el desembre de 1828, a Pere Garriga, pagès de Llagostera. AHG, *Notarial*, Sant Feliu de Guíxols, 542, fs. 191r-194r.

38. Així es fa explícit, per exemple, en el contracte que el juny de 1830 atorga Narcís Riembaud, "Pagès Hacendat" de la parròquia de Castell de la Vall d'Aro, que obliga el masover a *"tenir lo degut cuidado de que no se perjudiquia ni fassia dany al bosch y suredas"*. AHG, *Notarial*, Sant Feliu de Guíxols, 543, fs. 143r-145r.

39. AHG, *Notarial*, Sant Feliu de Guíxols, 542, fs. 188r-190v.

40. AHG, *Notarial*, Sant Feliu de Guíxols, 542, fs. 191r-194r. En aquest cas, a canvi d'assumir els costos de fer la vida als peladors i de transportar el suro, el masover es quedarà amb un 5 per 100 del valor de la pela.

41. AHG, *Notarial*, Sant Feliu de Guíxols, 543, fs. 102v-104v.

La literatura ens proporciona també alguna indicació sobre el paper dels masovers en la pela del suro, tant en les terres que menaven com oferint el seu treball a jornal en altres explotacions. En la novel·la *l'Hereu*, de Prudenci Bertrana, es descriu el masover (d'un mas pobre “*que era una cabana i les terres d'una migradesa excepcional*”) dirigint la pela⁴². Les fonts orals ens proporcionen també algunes indicacions sobre el paper dels masovers; és clar que es refereixen al segle XX, però il·lustren situacions que segurament són extrapolables a etapes anteriors. JB, propietari de les Gavarres, explica que a la primera meitat del segle XX en les colles de peladors sempre s'hi comptaven els masovers dels diversos masos de la zona, que treballaven a canvi de jornal, al marge, doncs, de les seves obligacions com a masovers. MP, propietària de boscos a l'Albera cita també els masovers com una part rellevant dels treballadors que participaven a la pela. EG, de la zona de les Guïlleries, insisteix en la idea, ja suggerida per Bertrana, del paper dels masovers dels masos més pobres en els treballs relacionats amb el suro, ja que remarca la importància de tenir masovers, encara que fos en masos agrícolament poc productius, per a la gestió del bosc, tant en el moment de la pela com pel manteniment de les suredes⁴³. Alguns testimonis esmenten que els propietaris estipulaven la col·laboració obligatòria dels masovers en la pela, amb la funció de supervisar i controlar el treball dels peladors⁴⁴.

Tot i que els masovers aportaven una part del treball, sobretot en aquelles zones d'especialització forestal on abundaven els masos pobres, i també la seva capacitat organitzativa, no eren, ni de bon tros, el col·lectiu més important numèricament entre els treballadors de les colles de peladors. La major part de la força de treball l'aportaven treballadors a jornal temporers externs als masos, reclutats principalment entre l'ampli grup de petits propietaris o arrendataris amb explotacions insuficients que formaven la major part de la població rural de les comarques gironines. Martí Roger ho indica quan afirma que: “*aquí a Catalunya es pot dir que no tenim obrers agrícoles: sols poden considerarse com a tals els pocs empleats constantment a les masies. Però y ha molts petits propietaris i petits arrendataris, que es treballen ells mateixos el llur, els quals se lloguen alguns dies per treballar per a altres si troben ocupació, perquè amb allò que cullen del propi no en tenen prou per satisfer totes les exigències de la vida. D'aquesta mena de gent són els peladors, en el nostre país*”⁴⁵. Aquesta afirmació és coherent amb el que sabem sobre l'estructura agrària a la regió de Girona. Enric Saguer, en el seu estudi sobre el Baix Empordà, subratlla la importància de l'excedent estructural de força de treball en les localitats rurals d'aquesta comarca: la gran majoria de les unitats familiars disposaven de major capacitat de treball que la requerida pel

42. Bertrana (1990), p. 37.

43. Entrevistes amb JB, 31-VII/6-VIII-2001; amb MP, 19-IX-2001; amb EG, 15/21-I-2002. Sobre aquestes entrevistes, vegeu nota 29.

44. Saguer (coord.) (2005b), p. 254.

45. Roger (1911), p. 20.

conreu de les terres que posseïen, les quals eren insuficients, a més, per a la subsistència familiar. Aquest excedent de treball es registra en totes les estacions, fins i tot en els moments de màxima activitat agrícola, de manera que, tot i que la pela del suro coincidia estacionalment amb les feines de batre, això no impedia l'existència d'una oferta de treball suficient per a la primera d'aquestes tasques⁴⁶. Només de forma secundària aquesta capacitat de treball excedent era absorbida per les ocupacions estrictament agrícoles en la gran propietat, a través del treball a jornal o de l'arrendament⁴⁷. Tot plegat remarca la importància de la pluriactivitat pagesa –de la qual les feines relacionades amb el bosc en devien ser una part rellevant– per a l'economia familiar de bona part dels habitants d'aquesta comarca. Les fonts orals subratllen aquest darrer punt, ja que assenyalen que, almenys en les zones de major especialització forestal, com l'Albera o les Guílleries, els peladors es reclutaven entre la població que s'ocupava durant tot l'any en les feines relacionades amb el bosc, tot i que és molt probable que compaginessin aquesta activitat amb l'estrictament agrària. Preguntada sobre qui eren els llevadors que contractava el seu pare, MP contesta que eren gent del poble o de les localitats veïnes, que s'ocupava en les feines del bosc (“*gent que anava a bosc que en diuen aquí ... va a bosc, diuen*”); LM, també de la zona de l'Albera, deia que els peladors eren gent que durant la resta de l'any es dedicaven a fer carbó o llenya; EG, propietari de boscos a les Guílleries, assenyalava quelcom semblant⁴⁸.

La feina de pelar ocupava, sobretot, treball masculí, tot i que a l'Albera els burricaires solien ser dones⁴⁹. Martí Roger afirma que no calia qualificació per a exercir de pelador⁵⁰, però segurament aquesta apreciació està tenyida dels prejudicis d'un home de la burgesia vilatana de l'època sobre què s'ha d'entendre per qualificació. És indubtable que cal experiència i un bon coneixement del suro per pelar: cal que el pelador identifiqui correctament quan un suro es pot pelar i que realitzi la seva tasca sense danyar l'escorça mare, el que comprometria la producció de l'arbre en les peles posteriors i fins i tot la seva supervivència. Altra cosa és que, quan escriu Martí Roger, aquesta fos una habilitat que dominaven

46. Sagner afirma que “*en moltes localitats l'ocupació generada pels conreus no arribava ni a una quarta part de les disponibilitats teòriques de treball de la població activa agrària masculina*”. A Monells, per exemple, el 83 per 100 de les unitats familiars no esmerçaven més del 20 per 100 de la seva capacitat laboral en el conreu de la seva terra, i només un 3 o un 4 per 100 de les unitats familiars ocupaven més del 50 per 100 del seu treball familiar en el conreu de les seves propietats. En termes d'ingrés, el percentatge mitjà de propietaris que obtindria els recursos suficients pel manteniment de la seva família aniria del 8 al 14 per 100. Sagner (2005a), pp. 107, 120 i 192.

47. Sagner (2005a), pp. 237-242.

48. Entrevista amb MP, 19- IX-2001; amb LM, 3-V-2002; amb EG, 15/21-I-2002.

49. Aquestes referències al treball femení, a Roger (1911), p. 21. També es cita a les entrevistes, ja citades, amb MP, 19- IX-2001 i amb LM, 3-V-2002. N'hi ha imatges, com la de la fotografia que apareix a la portada del llibre d'Alvarado (2002).

50. Roger (1911), pp. 19-21.

bona part dels pagesos pobres de la regió, individus que aleshores, des d'una perspectiva social i no estrictament tècnica, un home de l'extracció social de Roger enquadraria decididament en el grup de "treballadors no qualificats". Des de l'òptica d'avui, quan aquest tipus de qualificació escasseja perquè queda poca gent que "vagi a bosc", JB, propietari de les Gavarres, no té dubtes a l'hora de remarcar la qualificació del pelador, que, segons les seves paraules, "*és com un artesà*", tot i que remarca que abans aquestes habilitats eren comunes entre els homes de la comarca⁵¹.

Tenim poques dades sobre la remuneració de la pela. Martí Roger, tot subratllant la imatge dels peladors com a treballadors poc qualificats, afirmava que a Sant Feliu i Palamós els seus jornals, igual que els dels burricaires, eren similars als dels camàlics del port, que guanyaven entre 5 i 6 pts.⁵² Altres notícies, però, suggereixen que els jornals de pelar eren notòriament més elevats que altres jornals agrícoles. En les cartilles avaluatòries dels pobles del Baix Empordà corresponents a les dècades de 1850 i 1860 es comptabilitzava sempre el jornal dels peladors en 10 rals, una quantitat força més elevada que la que s'estimava per altres tasques agràries. Així, per exemple, els jornals de cavar o podar la vinya es comptabilitzaven en aquestes mateixes cartilles a 6 rals i els de veremar a 4 rals; en els casos, més excepcionals en què aquesta font cita jornals en el conreu del cereal, es calculen els jornals de sembrar, segar i batre en 8 rals⁵³. En les darres dècades del segle la detallada cartilla avaluatòria de Castell d'Aro, corresponent a l'any 1888, computa en 4 pts. el jornal del pelador, molt superior a tota la resta dels que es citen per a diverses tasques agràries, excepte els dels dalladors que es calculen en 5 pts.⁵⁴

51. Aquest testimoni afirma que en la seva infantesa i joventut "*aquesta gent tots sabien pelar, perquè la gent que vivia a bosc podia saber fer poques coses però les de bosc les sabia fer, el pelar, el tallar, el desbrossar, el fer branqueta*". Entrevista amb JB, 31-VII/6-VIII-2001. Entre els homes que van escriure sobre el món del suro a finals del segle XIX i inicis del XX, l'opinió de Roger sobre la no qualificació dels peladors no és unànime. Per exemple, Primitivo Artigas (des de l'òptica, ben diferent a la de Roger, d'un enginyer forestal) no dubtava en presentar la feina de pelador com una que requeria d'experiència i de qualificació. Vegeu Artigas (1907), pp. 76-78.

52. Citava també que a Romanyà el cap de colla guanyava 6 pts i els altres treballadors ocupats a la pela 5 pts, mentre que a la Frontera els peladors solien guanyar 14 rals (fent-se ells la vida) i les dones que feien els feixos 8 o 10 rals. Roger (1911), pp. 21-22.

53. Arxiu Històric Comarcal de La Bisbal d'Empordà (AIICBE), Fons La Bisbal, lligall 225; Fons Sant Sadurní de l'Heura, lligall V.13; Fons Torrent, IV.1; Fons Vulpellac, V.2; Fons Monells, V.3; Fons Fonteta, 2.3.1. Arxiu Municipal de Castell-Platja d'Aro (AMCPA), Amillaraments, lligall III-1; Arxiu Municipal de Cassà de la Selva (AMCS), Amillaraments, 1862. Agraïm a Enric Saguer que ens hagi proporcionat còpia d'aquestes cartilles avaluatòries.

54. AMCPA, Amillaraments, lligall III-1. El jornal de pelar citat en aquest amillament és coherent amb les escasses notícies que tenim per aquesta mateixa època procedents de fonts privades. Per exemple, segons la documentació de l'empresa *Bech de Careda Hermanos* d'Agullana, en la pela del suro del mas Lleona, de Maçanet de Cabrenys, hi van treballar, el 1894, 9 peladors que guanyaren entre 3 i 5 pts. Alvarado (2002), pp. 40-41.

Treballadors i establiments a la indústria surera

L'elaboració tradicional dels taps de suro i l'impacte de la mecanització

Les operacions que més quantitat de treball ocupaven no eren, però, les que es portaven a terme a bosc, sinó les de bullir, toscar, carrar, fer els taps i classificar-los que es realitzaven en els obradors i les fàbriques del districte suro-taper. En aquests treballs s'ocupaven, sobretot, treballadors vilatans, que aconseguien la major part dels seus ingressos de l'activitat manufacturera, tot i que molts d'ells mantinguessin vincles amb l'agricultura o la pesca⁵⁵. Sobre aquests sectors, la bibliografia, tot i que resta molta recerca per fer, ha estat més generosa que per als treballadors forestals. En les pàgines següents descriurem les fases del procés productiu de les que s'ocupaven aquests treballadors, així com la caracterització que d'ells en feren Roger i altres dels seus contemporanis.

El suro entrat als magatzems s'apilava, per tal de triar totes les planxes que haguessin estat atacades per formigues, i es bullia en peroles amb aigua, facilitant que es tornés tou i flexible, de millor treballar⁵⁶. Tot seguit es feia la tosca, també coneguda com a raspat. Consistia en treure manualment la part llenyosa del suro amb una rasqueta. El toscador aguantava amb un peu la planxa estirada a terra i amb les mans subjectava la rasqueta recorrent la part que s'havia de toscar.

Ambdues tasques, la de bullir i la de toscar, requerien poca qualificació. La primera era més estable (segons Roger, *"la característica social dels bullidors és la dels obrers de vila que no tenen ofici determinat, i busquen certa regularitat en el treball"*⁵⁷), mentre que la segona era realitzada, segons el nostre autor, per treballadors, rurals o vilatans, que feien ocasionalment algun jornal a les fàbriques i tallers. Aquests treballadors són difícilment identificables en els censos o padrons. No sol aparèixer com a tal l'ofici de bullidor ni el de toscador, i cal suposar que els registren sota les categories genèriques de jornalers, operaris o treballadors.

55. No podem menysprear, però, el paper que podia tenir l'elaboració de taps de suro (o alguna de les seves fases prèvies) a les cases de pagès catalanes dels segles XVIII i XIX. Algunes referències aïllades conviden a suposar-ne la importància. Concretament, Ramiro Medir remarcava que *"la nueva actividad no ocupaba por entero a los nuevos artesanos, ya que muchos de ellos labraban el corcho de su cosecha, alternándolo con las labores agrícolas."* Medir (1953), p. 18. Fora de l'àmbit territorial d'aquest estudi, remarcuem un recent treball de Jean-Marc Olivier sobre els tapers del sud de França, en el qual detecta fenòmens de pluriactivitat en aquestes regions: *"La pluri-activité associant agriculture et travail du liège apparaît comme idéale pour rester sur sa terre, dans l'exploitation familiale, malgré le morcellement successoral"*. Olivier (2005).

56. Aquest procés durava entre cinquanta i seixanta minuts i permetia eliminar de les panes organismes perjudicials, com els insectes. Vegeu Basart i Madrià (2003), p. 86-87.

57. Roger (1911), p. 30.

Un cop bullit i toscat, el suro es classificava per gruixos i per qualitats, separant el suro de rebuig (que podia arribar a representar un 40% del total), i dividint el resultant per qualitats o calibres. De les pannes triades se'n feien llesques amb el gabinet de llescar, que portava una guia graduada en línies per a fer les llesques de la mida desitjada. I aquestes llesques es reduïen a carracs, o sigui, se'n feien els quadrats de suro per a fer-ne taps, que tenien l'amplada que havia de tenir el tap. Totes aquestes operacions les realitzaven els carradors, un dels oficis més ben valorats en el món surer (fins i tot Martí Roger li donava més importància que al de taper), donat que calia que el carrador, de la feina del qual en depenia en bona part la valoració del tap en el mercat, fos bon coneixedor de la matèria primera⁵⁸. Per això, l'operació de carrar, sempre portada a terme per treballadors masculins que cobraven a jornal i no a preu fet, era difícilment mecanitzable⁵⁹.

El taper era el fabricant de taps pròpiament dit. Els aprenents d'aquest ofici s'anomenaven escairadors i s'encarregaven de rebaixar les arestes dels taps. Durant el segle XIX primava a la indústria un sistema d'aprenentatge, que Roger qualifica de "*gremial sense gremis*"⁶⁰, en el que l'aprenent depenia del taper –i no del fabricant– i solia treballar inicialment sense cobrar o, fins i tot, pagant per l'aprenentatge⁶¹.

58. Primitivo Artigas ho argumentava de la següent manera: "*si las rebanadas fueran de una materia perfectamente homogénea, el obrero haría todos los cuadrados de base cuadrada y perfectamente iguales; pero como en general, no sucede esto, sino que, por el contrario, se presentan aquellas oquedades ú otros defectos, el obrero debe tener el conocimiento ó tacto suficiente para sacar de cada una de estas el mejor beneficio; y como al encontrarse con una oquedad ó falta debe variar la dimensión no fija del cuadrado, se le presenta con frecuencia el caso de saber, si de un trozo de corcho sacará más beneficio haciendo un solo tapón y desperdiciando cierta cantidad de corcho, ó hacer dos y á veces tres, y que aun así son pocos los buenos operarios*". Artigas (1875), pp. 64-65.

59. Roger (1911), p. 33-34. Més endavant insistia en aquest tema indicant que "*S'ha d'afirmar avui, com a regla general, que no s'ha trobat encara una màquina que substitueixi amb aventatge'l treball del carrador. Jo n'he vistes, i he examinat el treball que produeixen mogudes per operaris intel·ligents, essent força ben fet; però segurament no deuen ser aventajoses quan no s'han extès*". (p. 58).

60. Roger (1911), p. 151. Tot i que, en ser el de taper un ofici nou, no comptava amb tradició gremial, hi hagueren a inicis del segle XIX alguns intents de constitució de gremis. Vegeu la constitució d'un gremi de tapers a Sant Feliu de Guíxols el 1803, que sembla que tingué una vida curta, a Medir (1953), pp. 32-34 i 507-514. D'altra banda, hem localitzat en els protocols notariais l'intent de tornar a constituir un gremi de tapers el 1826 a la mateixa vila. El 26 de novembre d'aquell any, reunits un grup de tapers de Sant Feliu (la majoria dels que exercien l'ofici, segons l'escriptura) atorgaven poders a Rafael Robert i Cayetano Daltabuit, també tapers, perquè en nom dels tapers d'aquesta vila i de comú acord amb els comissionats d'altres localitats sureres, redactessin unes ordenances per a sol·licitar al Rei la constitució d'un gremi d'aquest ofici. AHG, *Notarial*, Sant Feliu de Guíxols, 541, fs. 109r-109v. No hi ha notícies posteriors d'aquesta iniciativa, que molt probablement no tingué èxit.

61. Segons Roger, l'aprenent treballava inicialment sense cobrar i, segons Medir, a la fi de l'aprenentatge, havia d'elaborar gratuïtament una bala de 30.000 taps en compensació per l'aprenentatge i, en alguns casos, havia de pagar una unça d'or. Aquestes pràctiques foren abolides des de 1873. Medir (1953), pp. 77-78; Roger (1911), pp. 37-38. En els fons notariais hi ha alguna referència al pagament per la realització de l'aprenentatge. Per exemple el juny de 1827 Francisco Llovero, taper de Sant Feliu, atorgava una època per la qual confessava haver rebut de Jaume Costas, també taper de Sant Feliu, 15 lliures barceloneses "*que me serviren en pago y gratificació de mon treball y temps que me he ocupat per enseñarlo de dit ofici de taper, durant tot lo temps que lo he tingut a mon costat y companyia de aprenent*". AHG, *Notarial*, Sant Feliu de Guíxols, 542, f. 68 v.

Després de la intervenció dels escairadors, el taper pròpiament dit feia els taps. Comprovava per quin costat començaria, agafava el carrac amb la mà esquerra i amb la dreta introduïa la part superior del gabinet de fer taps dins l'encaix. Es posava el carrac longitudinalment sobre el gruix i el feia rodar amb la mà esquerra mentre el dit polze de la mà dreta s'anava recolzant en la pal·la del carrac deixant el tap ben arrodonit. Si la qualitat del tap ho requeria es treien les tares i, si es tractava de trefins, els repassadors, "l'aristocràcia dels tapers"⁶², s'encarregaven de fer-los directament dels carracs. Abans de la mecanització el de taper era un treball eminentment masculí, però no de forma totalment exclusiva, com en el cas dels carradors. El taper cobrava a preu fet, per número de taps elaborats, tal com recalcava Roger, i tal com hem pogut comprovar a les fonts d'empresa⁶³, el que, almenys durant les fases de prosperitat de la indústria, donava lloc a la generalització de ritmes de treball irregulars, descrits i reprovats pels tots els autors de l'època. Per exemple, Roger, en uns paràgrafs d'indiscutible regust "burgès", afirmava fent referència a les fàbriques de finals del segle XIX: *"El que anava a visitar-les un dilluns,, s'exposava a trobar-les tancades (...). Del dijous al divendres era quan veritablement treballava el taper. Quan veia prop el dia de comptar, era cas de procurar defensar la setmanada, cosa que no sempre conseguia. Els altres dies, adhuc anant a la fàbrica, era molt poc el treball que feia. Per qualsevol pretext deixava la feina: unes vegades per l'arribada d'una embarcació, altres per anar a contemplar, en diada de temporal, com les ones batien les penyes (...), ja per l'arribada de tropa, o dels carlins, en epoca de la guerra; ja per contemplar disputes de dones o batuces d'omes; i si re més no, per anar a prendre el sol si feia un dia esplendit. I, dins de la fàbrica, ¡quantas i quantes bromes se feien que privaven algunes estones de treball! i quantes discussions s'entaulaven sobre política, sobre un drama que avien vist en el teatre, o sobre una novela que llegia alt un visitant o un taper que no tenia ganes de treballar mentres els altres no deixaven la feina! (...). Es inqüestionable que té cert atractiu el treball del taper i l'ambient d'una d'aquestes petites fàbriques: tant que atrau els desvagats, com m'atreia a mi, quan era estudiant, en les epoques de vacances. Però es inqüestionable, també, que la disciplina i l'ordre y solen brillar per l'ausència"*⁶⁴.

62. Medir (1953), p. 126.

63. Roger (1911), p. 34. En els casos analitzats de les empreses *Bech de Careda Hermanos*, d'Agullana i *Francesc Coris Mundet*, de Llagostera, existeixen unes llibretes on s'anotaven els taps elaborats i els jornals treballats per part dels operaris d'aquestes empreses. En ambdós casos, trobem, per una banda, tapers que cobraven per nombre de taps elaborats i, per l'altra, jornalers, ocupats en altres fases del procés productiu, que guanyaven un tant per dia de feina. Alvarado (2002), pp. 128-131; Alvarado (2004), pp. 183-187.

64. Roger (1911), pp. 36-37.

La mecanització i l'expansió del sistema fabril en el tombant de segle modificà els ritmes de treball i la independència del taper⁶⁵. D'altra banda, la introducció de les màquines, sobretot les d'esmeril, estigué associada a un intens procés de feminització del treball, detectat i criticat per Roger, que afirmava que *"l'efecte principal produït per les màquines dites d'esmeril es l'empleu exclusiu de la dona per fer els taps"* i que *"l'augment de la mà d'obra femenina (...) ha produït desastroses conseqüències en la vida de família baix l'aspecte moral i igienic, encara que agi ofert aventatges baix el punt de vista economic"*⁶⁶.

Les fonts locals registren clarament aquest increment del treball femení. El 1910 hi havia nou dones empadronades a Llagostera definides com a taperes, en una vila on hi havia 418 treballadors del suro. Deu anys més tard, dels 299 treballadors surers empadronats en aquesta vila, quaranta-cinc eren dones.⁶⁷ L'increment és molt destacable, però en una font paral·lela, el Cens Obrer de 1919, les dades del qual es mostren en el quadre 1, s'indica una pràctica paritat entre homes i dones en aquesta vila.

Quadre 1
Treballadors del suro a Llagostera, 1919

<i>Ofici</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>
Tapers manuals	13	3
Tapers maquinistes	—	87
Carradors	95	—
Carradors a màquina	—	2
Triadors	12	20
Peons	6	—
Altres	10	6
TOTAL	136	118

Font: Arxiu Municipal de Llagostera (AMLLA); Cens Obrer de 1919. Cal tenir en compte que aquesta font només registra els treballadors majors de 19 anys.

65. Segons Roger, tot i que *"encara que avui subsisteixin moltes fàbriques d'aquesta mena (es refereix als obradors tradicionals, sense maquinària), la llur vida no és la mateixa d'abans: no sols perquè l'arrastren d'una manera penosa, sinó perquè, essent en minoria en les poblacions més industrials els obrers que'y treballen, la llur manera de ser no es la que s'imposa: no són ells qui formen l'ambient general, sinó que, al contrari, sofreixen les influències de la majoria; respiren i's mouen dins de l'ambient format pels treballadors de les fàbriques modernes."* Aquests canvis en "l'ambient general" afectaven, per exemple, al costum, en recessió, de fer dilluns. Roger (1911), pp. 35-36.

66. Roger (1911), pp. 57 i 62.

67. Alvarado (2004), p. 98.

Segons aquestes dades, la feminització del sector surer va arribar a aquelles tasques que s'havien mecanitzat, mentre que els homes mantenien els oficis tradicionals: tots els carradors eren masculins, així com la majoria dels tapers manuals. A Palafrugell s'ha conservat la mateixa font, i també es pot observar com la mecanització va estar lligada a la feminització de la producció de taps. Aquesta font indica l'existència de 778 obrers i 770 obreres en les fàbriques de suro de Palafrugell d'aquell moment.⁶⁸ Dels 144 carradors que consten a la font només 36 són dones; en canvi, entre els 156 maquinistes indicats, només hi ha set homes.

No és estrany que la introducció i generalització de les màquines coincidís amb la feminització dels treballs efectuats amb aquestes. Com s'ha assenyalat en el cas de la indústria tèxtil, "*les situacions de canvi tecnològic (...) solen ser un escenari idoni per replantejar la composició del gènere de la mà d'obra*"⁶⁹. Ara bé, caldria estudiar en quina mesura actuaren en el cas de les comarques sureres, factors d'oferta que impulsaren la feminització d'altres indústries intensives en treball: la reculada del treball infantil, associada a un increment de l'oferta de treball per part de les dones casades, i, d'altra banda, les oportunitats per als homes que generaven les noves ocupacions eminentment masculines lligades als canvis en l'estructura industrial dels primers anys del segle XX⁷⁰.

Un cop fets els taps, aquests es triaven, es rentaven i es blanquejaven per desinfectar-los, donar-los millor aspecte i destruir les espores o microorganismes que encara poguessin existir. Un cop nets es deixaven assecar, s'embalaven en sacs de canemàs i ja estaven a punt per a la venda. La feina de triador era la més qualificada en aquestes darreres fases del procés productiu. Si bé el triatge segons calibre era una operació relativament poc complexa, que s'efectuava durant la segona meitat del segle XIX amb diverses màquines accionades manualment (la majoria, senzilles i barates⁷¹), el triatge per qualitats requeria un bon coneixement del gènere i era difícilment estandaritzable. Des de finals del segle XIX les fonts detecten la progressiva feminització d'aquesta tasca, tot i que desconexem els detalls d'aquest procés.

Obrador i fàbrica. Les unitats productives a la indústria surera

Segons les descripcions de Roger i de la resta dels seus contemporanis, els processos de treball que acabem de descriure es portaven a terme majoritària-

68. Arxiu Municipal de Palafrugell (AMP), Cens obrer de 1919. Cal tenir en compte que *Manufacturas del Corcho S.A.* va incloure a la llista tots els encarregats de tasques administratives, mentre que les altres empreses es limitaren a indicar els obrers surers pròpiament dits.

69. Llonch (2004), p. 85.

70. A més de l'article citat en la nota anterior, vegeu també Camps (1997).

71. Sovint s'utilitzaven uns calaixos de fusta, amb fons de llistons de diverses mides i intercanviables, a través dels quals passaven els taps d'un diàmetre inferior a la distància que separava els llistons entre sí. Sobre aquests i altres instruments pel triatge dels taps, vegeu Artigas (1888), pp. 17-18; Artigas (1875), pp. 68-60; Artigas (1907), pp. 259-263.

ment en el marc de petites o mitjanes unitats productives, el que tenia, com veurem més endavant, implicacions importants des de la perspectiva de les relacions socials en el sector. Aquesta qüestió –l'anàlisi de l'estructura empresarial, de les característiques de les unitats productives i de les interrelacions entre les empreses del districte- ha estat segurament una de les més tractades per la recerca actual sobre el món del suro⁷².

Fins a les dècades de 1870 o 1880, l'estructura del sector estigué definida per la coexistència entre les petites i mitjanes "fàbriques" (entenen aquest terme com a sinònim de tallers manuals amb certa concentració de treball assalariat i amb nivells elevats de divisió del treball) i els obradors domèstics. El primer tipus d'empreses és el que, en general, ha quedat millor registrat en les fonts generals. Segons Giménez Guted, que ens proporciona una bona visió de conjunt sobre l'estructura de les empreses suro-taperes, el 1862 existien 152 fàbriques en tot el territori català que ocupaven a 4.445 obrers. Totes les fàbriques compilades en el seu treball tenien 14 treballadors com a mínim, la mitjana es situava en 30 i, a les que més, indicava l'existència de 60 treballadors. La imatge de l'estructura del sector que ens proporciona aquest autor no és, però, completa perquè no registra l'elevat nombre de tallers domèstics dedicats a l'elaboració de taps. Ell mateix ho indica, per exemple, quan, en fer la ressenya de la indústria d'Agullana, esmenta l'existència de cinc fàbriques de taps en tot el municipi, però indica tot seguit que aquesta xifra era variable, car depenent de les necessitats dels establiments augmentava el nombre dels treballadors en certs moments, els quals treballaven fora de l'establiment, ja fos per compte de la casa o per compte propi⁷³, el que ens indica l'existència de tallers casolans fora de les "fàbriques" pròpiament dites.

És difícil estimar el volum d'aquest segment de la indústria, però ens en proporciona algun indici la discrepància entre les dades de Giménez Guted i les que cita Medir per l'any 1842, que es mostren en el quadre 2⁷⁴. Segons Medir, el 1842 hi havia 434 establiments en les poblacions suro-taperes catalanes, un nombre que es situa molt per damunt dels 152 registrats per Giménez Guted vint anys després⁷⁵. Aquesta disparitat en les xifres difícilment es pot explicar per canvis dràstics en la conjuntura del sector. Segurament, es deu al fet que, mentre Giménez Guted considerava que una fàbrica havia d'ésser un establiment d'una

72. L'article de referència sobre aquests temes és el de Sala (1998).

73. Giménez Guted (1862). La menció corresponent a Agullana, a la pàgina 90.

74. Pere Sala ha utilitzat també la comparació entre aquestes dues fonts per a argumentar la importància de la indústria domèstica. Sala (1998), pp. 112-115.

75. L'altra font general amb què comptem per aquesta època és el *Diccionario* de Pascual Madoz. Es tracta, però, d'una font molt més incompleta ja que no dóna el nombre d'obradors en totes les poblacions i omèt l'existència de la indústria en alguna població rellevant, com Cassà de la Selva. Madoz registra fàbriques de taps a Sant Feliu de Guíxols (42), Blanes, Arenys de Mar (4), Hostalric (1), la Bisbal (5), Palafrugell, Palamós, Sant Joan de Palamós (3), Tossa de Mar, Lloret de Mar, Agullana, Darnius, Figueres, la Jonquera (2), Maçanet de Cabrenys, Biure, Cantallops(2) i Llagostera. Madoz (1846-49), 16 volums.

certa grandària, Medir donava caràcter de fàbrica a qualsevol unitat productiva en la qual es duguessin a terme processos de transformació de panes de suro en taps.

Quadre 2
Fàbriques de taps a Catalunya, 1842 i 1862

<i>Municipi</i>	<i>1842</i>	<i>1862</i>
Sant Feliu de Guíxols	73	27
Palafrugell	62	28
Calonge	47	8
Llagostera	42	13
Cassà de la Selva	40	8
Arenys de Mar	27	—
Palamós	18	4
Lloret de Mar	18	6
La Bisbal	13	2
Agullana	12	5
Tossa de Mar	10	14
Blanes	9	—
Vidreres	9	3
Caldes de Malavella	8	—
Castell d'Aro i Santa Cristina d'Aro	8	1
Darnius	7	9
La Jonquera	6	8
Maçanet de Cabrenys	6	—
Olzinelles	4	—
Bosquerós	3	—
Cantallops	3	3
Girona	3	5
Figueres	2	—
Sant Cebrià dels Alls	2	—
Sant Celoni	2	—
Peralada	—	1
Sant Joan de Palamós	—	1
TOTAL	434	152

Font: 1842: Medir (1953), p. 459-460. 1862: Giménez Guited (1862).

Algunes dades procedents dels arxius municipals confirmen la importància dels molt petits tallers i dels obradors domèstics i permeten ponderar-ne la importància relativa amb més detall que les fonts generals que acabem d'observar. Especialment minuciós és l'informe que l'ajuntament de Sant Feliu de Guíxols elaborà el 1833 a instàncies del Subdelegat de la província de Girona (vegeu quadre 3). Segons aquesta font, les empreses de poca grandària, de menys de 10 treballadors, eren el 77 per 100 de les existents a la vila i ocupaven gairebé el 43 per 100 dels treballadors. I, dins d'aquest grup, més de la meitat de les fàbriques (les de 4 treballadors o menys) poden ser considerades com a unitats productives estrictament domèstiques. En l'altre extrem de la distribució, només existien 3 empreses amb 20 treballadors o més (tenien 23, 38 i 61 treballadors respectivament), que donaven feina a aproximadament la quarta part dels tapers i carradors de la vila.

Quadre 3
Estructura de la indústria suro-tapera a
Sant Feliu de Guíxols (1833)

Nº treballadors	Total fàbriques	% Fàbriques	Total treballadors	% treballadors
1-4	25	41,7	61	12,7
5-9	21	35,0	144	30,0
10-14	8	13,3	101	21,0
15-19	3	5,0	52	10,8
20 o més	3	5,0	122	25,4
TOTAL	60	100,0	480	100,0

FONT: Elaboració pròpia a partir de Jiménez (1997), pp. 167-168. Es cita que, a més dels treballadors registrats, hi ha 60 operaris a la vila ocupats a bullir i raspar el suro.

El predomini absolut de les petites i mitjanes empreses no implica, però, que fossin irrelevantes els fenòmens d'estratificació econòmica entre els agents implicats en la indústria. Sobretot, les dades sobre distribució de la producció i dimensions dels obradors no permeten capturar el paper que en les relacions socials de la indústria jugaven els comerciants de taps, que distribuïen bona part de la producció del districte. De manera semblant al que ha estat argumentat pels historiadors de la protoindustrialització, la capacitat de comercialitzar els taps en mercats exteriors degué proporcionar als grups mercantils un important poder de negociació respecte dels productors i unes possibilitats d'acumulació

negades a la major part d'aquests. En el cas de la indústria suro-tapera, sabem que els principals comerciants de taps de Sant Feliu de Guíxols (que combinaven aquest negoci amb la comercialització d'altra mena de productes d'importació i exportació) havien assolit a finals del segle XVIII i inicis del XIX una posició social i econòmica que els diferenciava netament dels "fabricants" de taps⁷⁶. Aquestes cases comercials tenien també una dimensió industrial, perquè triaven, polien, calibraven i embalaven en els seus obradors els taps comprats a multitud de petits i mitjans fabricants, per tal d'adaptar-los a les especificacions dels clients. En el cas dels comerciants en trefins, que ocupaven tapers repassadors, el vessant industrial del negoci era particularment accentuat⁷⁷. Tot i que sabem molt poc sobre l'evolució històrica de les formes de comercialització de taps i que és possible que durant algunes etapes l'organització del comerç en alguns mercats redistribuïdors, especialment el de Londres, permetés la comercialització directa per part d'empreses d'escassa volada⁷⁸, és molt probable que l'hegemonia econòmica dels grups mercantils tingués una important capacitat de supervivència⁷⁹. Roger subratlla la rellevància d'aquests grups mercantils. Tot i que apunta la novetat que suposa la gran empresa industrial lligada al procés de mecanització d'inicis del segle XX, remarca que "*abans que l'indústria emprengués gran volada ja ·y avia agut grans fàbriques amb gran nombre d'obrers, tingudes per comerciants expedidors*"⁸⁰. Des del punt de vista industrial, aquestes empreses no tenien, però, avantatges absoluts respecte les petites unitats productives, a les quals no desplaçaren, perquè (citant altra vegada Roger) "*essent els procediments de fabricació ·ls mateixos que ·ls del fabricant petit, se troba en condicions d'inferioritat respecte d'aquest, per les dificultats de vigilar*

76. Vegeu detalls sobre les característiques socio-econòmiques d'aquests individus (els Patxot, Mauri, Vilanova i altres) a Ros (2003), pp. 166-169.

77. Sobre aquest col·lectiu, Roger recalca el seu caràcter "híbrid" entre l'industrial i el comerciant: "*hi ha agut en el nostre país (i encara n'hi ha) alguns tipus socials que no han sigut considerats fabricants i que, no obstant, no poden ser qualificats exclusivament de comerciants. Tals son els expedidors de trefins, que sempre han tingut a casa llur els repassadors, o sigui els tapers que acaben d'enrodonir els taps; podent-se considerar, per tant, en aquest concepte, com industrials*". Roger (1911), p. 187.

78. Roger afirmava que això va ser així mentre va conservar la seva hegemonia el negoci de compra-venda de taps per part de comissionistes a la plaça de Londres. Segons aquest mateix autor, Londres va monopolitzar la distribució de taps arreu del món (excepte a França, Alemanya i altres zones de l'Europa central) durant bona part del segle XIX. Roger (1911), pp. 258-259. Sobre el paper de Londres en la redistribució de taps a inicis del segle XX, vegeu les notícies que proporciona Sala (2003), pp. 62-63.

79. El llibre major de Rafael Patxot, de Sant Feliu de Guíxols, conservat pel període 1850-1859 permet obtenir algunes dades sobre l'abast dels negocis tapers d'un dels principals comerciants d'aquesta localitat, membre, a més, d'una família amb interessos comercials molt diversos, sobretot relacionats amb el comerç americà. Durant aquests anys, Patxot exportà una mitjana anual d'uns 18 milions de taps, una xifra prou respectable, adquirits a una seixantena de proveïdors de Sant Feliu, Tossa, Cassà de la Selva, Llagostera, Palamós, Palafrugell i Blanes. Arxius Històric de Sant Feliu de Guíxols (AHISFG), *Libro Mayor de Rafael Patxot* (1850-1859). Sobre els negocis dels Patxot a mitjans segle XIX, vegeu Yáñez Gallardo (1996), pp. 149-162.

80. Roger (1911), p. 185.

*un gran nombre de carradors i de tapers (...); i, en canvi, com que sap les classes que ha de fabricar per donar gust al consumidor, té gran superioritat baix aquest aspecte*⁸¹.

Durant la segona meitat del segle XIX, i especialment durant els anys que van de 1880 a 1900, l'estructura empresarial tendí a un major grau de concentració. Sabem, d'una banda, que entorn de 1900, en un procés lligat amb els inicis de la mecanització, el sector comptava amb el que indubtablement hem de considerar grans empreses, com la de Martí Montaner, a Palamós, amb 500 operaris i 200 operàries, la de Tomàs Brugada, a Sant Feliu, amb 175 obrers i 127 obreres, la fàbrica de discs *Veuve Berton*, a Palamós, amb 1.000 obreres ocupades, o l'empresa *Miquel i Vinke*, de Palafrugell, amb 500 operaris el 1904 i 1.000 el 1907⁸².

Les matrícules industrials, malgrat que proporcionen una informació limitada i en molts aspectes insegura, suggereixen que les tendències a una major concentració foren generals en les principals viles suro-taperes, com Palafrugell o Sant Feliu, mentre que tingueren menor intensitat (o fins i tot foren inexistents) en altres localitat del districte. Repassem les dades que proporciona aquesta font.

Palafrugell conserva les matrícules des de 1857, any en què hi havia 35 fabricants i 8 comerciants de taps matriculats. El nombre havia baixat a 39 en l'exercici de 1866-67, però a la matrícula de 1875-76 hi figuren 14 comerciants i 98 fàbriques de taps. Al 1886-87 tenim una important rebaixa en les xifres: 12 comerciants i 52 fàbriques, mentre que deu anys després hi trobem 11 comerciants i 55 fàbriques, cinc de les quals cotitzen per la possessió de màquines.⁸³ Segurament aquest descens del número d'establiments entre els anys setanta i els noranta fou fruit d'un procés, encara en la seva primera fase, de concentració del treball en grans establiments. A Sant Feliu de Guíxols s'han conservat menys matrícules industrials. Al 1877-78 consten 66 fàbriques i 11 comerciants, 6 dels quals tributen en els dos conceptes. A l'exercici de 1888-1889, darrer conservat en aquest municipi pel que fa al segle XIX hi cotitzaren 32 fàbriques i 19 comerciants de suro o de taps,⁸⁴ i deduïm que aquí també hem d'anar a buscar les causes d'aquesta reducció en la concentració d'empreses i aparició de grans establiments. La concentració empresarial no es registra, en canvi, en altres localitats, on sembla que el creixement dels darrers anys del segle continuà sent, com fins aleshores, extensiu. Cassà de la Selva disposa de matrícules industrials des de 1846, any en que figuren quatre fàbriques de taps. El 1851 els establiments ja eren 10, mentre que a l'e-

81. Per això la integració cap enrera dels comerciants no fou generalitzada: *"he conegut expedidors que fabricaven, i plegaren la fabricació perquè els tenia més compte comprar els taps. I, en canvi, molts que sols eren comerciants expedidors, se convertiren en fabricants perquè no trobaren les classes que necessitaven fetes segons els convenia"*. Roger (1911), pp. 185-186.

82. Sala (1998), pp. 117-118; Artigas (1907), pp. 280, 283 i 285.

83. AMP, Hisenda, Fiscalitat, Matrícules industrials.

84. AHSFG, Hisenda, Fiscalitat, Matrícules industrials.

xercici de 1874-75 en figuren 25, i el 1901 en consten 36⁸⁵. A Llagostera trobem 22 fabricants de taps l'any 1851, xifra que s'ha reduït a 17 l'exercici de 1879-80, però que augmenta a 53 i un comerciant l'any 1901⁸⁶. A Lloret de Mar el nombre d'establiments oscil·la durant tot el segle entre els 4 i els 12, sense que es pugui observar, però, una tendència clara a la concentració industrial⁸⁷. Finalment, a Agullana, dels dos establiments existents l'any 1847 es passa als 4 de 1862, als 13 dels exercicis 1867-68 i 1880-81, i als 19 dels cursos 1890-91 i 1906.⁸⁸

Les matrícules industrials suggereixen, doncs, que el procés de concentració empresarial no impedí la supervivència de les petites i mitjanes empreses, el nombre de les quals fins i tot tendí a augmentar fora dels dos principals nuclis de la indústria, Palafrugell i Sant Feliu. Però és que aquesta font fins i tot infravalora el nombre d'unitats productives de menor dimensió i la indústria domèstica. Ho indica la discrepància entre les matrícules industrials i altres fonts paral·leles. El 1906, en el mateix moment que la matrícula industrial d'Agullana comptabilitza 19 fàbriques, existia en aquest poble una societat de fabricants locals, la documentació de la qual registra, en aquell any, 41 "empreses" que compraven suro per elaborar-ne carracs o taps⁸⁹. A Llagostera, en l'exercici de 1919-20 tributaven en concepte de Contribució Industrial un total de 20 fàbriques de taps, però aquell any es produí un locaut a la població, en el que, si fem cas al que indiquen les instàncies presentades a l'Ajuntament comunicant el tancament de les fàbriques, hi participaren 39 establiments.⁹⁰ A Cassà de la Selva en aquell mateix exercici tributaren 24 fàbriques i dos exportadors de taps, però en un llibret editat el mateix any es feia esment de l'existència de 180 establiments cassanencs dedicats a la fabricació de taps de suro que no havien tallat relacions amb la *Unión Patronal de Fabricantes y Exportadores Corcho-Taponeros*. I posteriorment, en un esborrany del mateix llibre conservat a l'Arxiu Municipal de Cassà es fa esment a l'existència de 73 establiments més a part dels 180 inclosos al llibret.⁹¹ A la Bisbal, aquell mateix any 1920, cotitzaren només tres establiments,⁹² quan, segons una obra de Joan Pelegrí escrita l'any anterior havien arribat a haver-hi "unes 112 fàbriques de taps verament casolanes o familiars, perquè el pare feia els taps, el noi carrava i la noia

85. AMCS, Hisenda, Fiscalitat, Matrícules industrials. Dades compilades a Alvarado (2005a), pp. 139-145.

86. Arxiu Municipal de Llagostera (AMLL); Hisenda, Fiscalitat, Matrícula industrial. Dades compilades a Alvarado (2004), pp. 195-200.

87. Publica la sèrie completa de les matrícules industrials de Lloret, Vilà i Galí (2002), pp. 232-240.

88. Arxiu Municipal d'Agullana (AMA), Hisenda, Fiscalitat, Matrícula industrial. Dades compilades a Alvarado (2002), pp. 180-182.

89. Alvarado (2002), p. 90.

90. Alvarado (2004), pp. 199-200 i 203.

91. Alvarado (2005a), p. 40.

92. AHCEB, Fons municipal de la Bisbal d'Empordà, Hisenda, Fiscalitat, Matrícula industrial de 1920-21.

*escairava*⁹³. Hem fet un seguiment de les matrícules industrials d'aquest municipi al llarg del segle XIX i hem vist que l'exercici en que cotitzaren més fàbriques de taps de suro fou el de 1874-75, amb un total de 30,⁹⁴ una xifra molt inferior a la indicada per Pelegrí, però no dubtem de la versemblança de les seves indicacions.

Tal com va indicar en el seu moment Pere Sala, el caràcter "fortament dual" del districte suro-taper descansava en les fortes interrelacions entre els tallers domèstics o els dels fabricants "mitjans" i les empreses de major dimensió⁹⁵. Aquest fenomen, que també apuntaven alguns observadors contemporanis com Josep Gich i Manuel Gil ("en Cataluña está la fabricación tan desarrollada que cada casa de trabajador es una pequeña fábrica en la que se elaboran tapones que van a engrosar las pilas de las fábricas propiamente dichas", afirmaven en el seu opuscle de 1885⁹⁶), ha estat corroborat per la recerca realitzada a partir de fonts d'empresa.

L'empresa *Bech de Careda Hermanos*, d'Agullana, no s'acostà mai al nombre de treballadors que arribaren a tenir les fàbriques de la Marina⁹⁷, però en el context surer se la pot considerar un parell de nivells per sobre dels obradors predominants a la Catalunya de finals del segle XIX. L'existència, en els fons d'aquesta empresa referits a la darrera dècada del segle XIX, d'una llibreta on s'anotaven els taps elaborats cada setmana per part dels seus treballadors ens convida a fer un exercici comparatiu entre els taps fabricats en els seus obradors i els adquirits a altres establiments. Els resultats els presentem en el quadre 4.

93. Pelegrí i Nicolau (1997) (manuscrit original de 1919), p. 155.

94. AHCBE, Fons municipal de la Bisbal d'Empordà, Hisenda, Fiscalitat, Matrícules industrials.

95. Sala (1998), pp. 119-121.

96. Gich i Gil (1885), p. 14.

97. L'empresa *Bech de Careda Hermanos* es constituí formalment l'any 1891 arran de l'associació entre Joaquim Bech de Careda, hisendat i fabricant de taps agullanenc, i el seu germà Josep, comerciant establert a Mainz. El primer s'encarregava de l'adquisició de matèria primera i canacs i taps elaborats en altres establiments i del control de la producció, mentre que el segon s'encarregava de redistribuir els taps enviats a la sucursal de Mainz arreu de l'Europa Central i de l'Est. En un document de 1909, consta que aquell any aquesta empresa disposava de 106 treballadors, 70 homes i 36 dones. Arxiu Municipal d'Agullana (AMA), Administració general, Secretaria, "Relación de los nombres i edades de los Gerente, encargado, dependiente y obreros de la fábrica de los Sres. Bech de Careda Hermanos, de Agullana."

Quadre 4
Nombre de taps comprats i elaborats per Bech de Careda Hermanos,
1891-1894

		<i>Trefi</i>	<i>Mig llarg</i>	<i>Model curt</i>	<i>Model regular</i>	<i>Tiratge</i>	<i>Regular</i>	<i>Altres</i>
1891	Comprats	375.880	519.100	808.890	179.250	464.600	205.200	859.800
	%	40,85	60,31	79,85	77,64	84,42	100	100
	Elaborats	544.095	341.600	204.050	51.600	85.700	—	—
	%	59,15	39,69	20,15	22,36	15,56	—	—
1892	Comprats	470.150	159.900	2.576.800	—	651.100	350.300	985.200
	%	34,37	30,36	84,70	—	73,54	50,33	100
	Elaborats	897.600	526.510	465.260	2.545.485	234.250	345.700	—
	%	66,63	69,64	15,30	100	26,46	49,67	—
1893	Comprats	680.600	460.550	742.850	—	230.950	508.000	1.230.700
	%	43,11	40,84	48,57	—	41,19	50,07	100
	Elaborats	802.830	667.050	786.300	1.629.500	239.610	506.400	—
	%	56,89	59,16	51,43	100	58,81	49,93	—
1894	Comprats	119.050	1.243.700	2.692.800	429.000	221.400	61.500	1.953.850
	%	15,44	51,94	70,57	27,30	24,36	24,02	100
	Elaborats	651.840	1.150.450	1.122.840	1.142.000	687.430	194.500	—
	%	84,56	48,06	29,43	77,66	75,64	75,98	—

Font: Arxiu Històric de la Ciutat de Girona (AHCG), Fons de l'empresa Bech de Careda Hermanos d'Agullana, Gestió Econòmica, Comptabilitat General, Llibres diaris, lligalls 1.314, 1.315, 1.316 i 1.317 i Remuneració de personal, Pagament de Salaris, Llibres de Salaris, lligall 1296. Dades compilades a Alvarado (2002), p. 121.

En primer lloc, l'empresa només fabricava alguns tipus de taps (trefins, mig llargs, models, tiratge i regulars⁹⁸), mentre que comercialitzava altre tipus de taps (els que figuren sota la categoria "d'altres" en el quadre 4 i que són, sobretot, topetes, curts regulars, mitges ampelles o pontuts), que adquiria sempre a d'altres empreses. Però el quadre indica que, fins i tot pel que fa a les qualitats que es fabricaven en l'obrador de l'empresa, les compres a tercers no són gens irrelevantes. Així doncs, aquesta empresa, la més important de l'Alt Empordà, recorria de forma habitual a la subcontractació (els seus subministradors eren petits fabricants de l'Albera, però també de la zona de les Gavarres i l'Ardenya, i de localitats més allunyades com Arenys de Mar). Les compres a tercers li permetien, segurament, amortir els

98. Sobre els tipus de taps i, en general, el vocabulari taper, vegeu Grieria (1983).

efectes de les oscil·lacions de la conjuntura, així com centrar-se en la producció d'aquell tipus de taps de demanda més regular. D'altra banda, en la producció de major qualitat, la de trefins, sempre primaren els fabricats respecte els comprats a d'altres empreses, segurament perquè en aquest segment de l'oferta era operatiu un major control directe del procés productiu i de la qualitat.

Un altre exemple ens el proporciona el fons de l'empresa Martí Montaner, de Palamós. Aquesta empresa proveïa de taps a les seves sucursals ubicades a Reims i Mainz. Com en el cas dels Bech de Carede, bona part dels taps i carracs venuts per aquest industrial havien estat elaborats en establiments de menor mida, tot i que, de moment, els fons de l'empresa no permeten comparar els taps fabricats respecte dels adquirits a tercers. Coneixem, però, el nombre de taps comprats per aquest fabricant en algunes localitats, com Cassà o Llagostera, i la identitat dels seus subministradors. Creuant aquestes dades amb les de les matrícules industrials, podem saber quina proporció dels taps comprats per Martí Montaner ho foren a fàbriques que contribuïen com a tals i quina proporció corresponia a tapers no matriculats, presumiblement propietaris d'obradors domèstics o de molt petita dimensió.

Quadre 5
Vendes de taps i carracs de tapers cassanencs a Martí Montaner
(1897-1913)

	<i>Matriculats</i>	<i>No Matriculats</i>	<i>Total</i>
Núm. taps	9.246.650	12.265.890	21.512.540
%	42,98	57,02	100,00
Import	435.607,12	586.475,59	1.022.082,71
%	42,61	57,39	100,00
Núm. carracs	3.677.000	4.864.700	8.541.700
%	43,05	56,95	100,00
Import	145.877,12	226.049,83	371.926,95
%	39,22	60,78	100,00

Font: Servei d'Arxiu Municipal de Palamós (SAMP), Fons de l'empresa Martí Montaner, lligalls 15,16, 40, 46, 55, 91, 94, 118, 119 i 122. Dades compilades a Alvarado (2005), p. 94.

Les dades del quadre 5 mostren la importància, entre els subministradors cassanencs de Martí Montaner, dels establiments "no oficials", que representaven entre el 55 i el 60% del total. Sabem, també, les categories dels taps i carracs adquirits, el que proporciona una pista de l'estratègia de Martí Montaner, ben diferent, en aquest aspecte, a la de *Bech de Carede Hermanos*: la pràctica totali-

tat de les compres foren trefins i tiratges, els taps de xampany per excel·lència que posteriorment podia col·locar al mercat francès a partir de la seva sucursal de Reims. Com hem indicat abans, la mecanització fou més fàcil per als taps de categories menors que per als de xampany⁹⁹. Per això Martí Montaner elaborava els primers a la seva fàbrica de Palamós, on s'utilitzaven màquines, mentre que comprava als tallers cassanencs, on es treballava manualment, els taps de qualitats superiors¹⁰⁰. Aquesta mateixa política també la seguí amb els tapers de Llagostera. Al llarg d'aquests mateixos anys, Martí Montaner comprà més de trenta milions de carracs als obradors d'aquesta vila per un import proper al milió i mig de pessetes de l'època. El 92,70% d'aquests carracs (a Llagostera totes les compres foren de carracs) eren trefins i el 5,66% tiratges¹⁰¹.

A tall de cloenda: uns apunts sobre mobilitat i conflictivitat socials

La literatura de l'època ens ha llegat una imatge de les relacions socials en el sector que posa èmfasi en el fet que una estructura industrial amb predomini de la petita empresa poc intensiva en capital mitigà el conflicte social, ja que permeté una fàcil mobilitat ascendent i una proximitat social entre obrers i empresaris. Artigas, per exemple, afirmava que *“en esta industria, ve el obrero la facilidad, mediante el trabajo y el ahorro, de pasar a fabricante”*; aquesta fàcil mobilitat ascendent generava radicals diferències en les relacions socials respecte del que succeïa en altres sectors: *“¿Qué diferencia entre estas clases de obreros y patronos que casi se consideran iguales, con los de otras industrias en que el obrero viste blusa y come ennegrecido pan, y duerme en duro y á veces inmundo lecho, mientras que el patrono está disfrutando de los más refinados goces que proporciona el dinero!”*¹⁰². Pelegrí, en uns paràgrafs que recorden vivament la ideologia pairalista que en aquells mateixos moments dominava el discurs dels propietaris sobre les relacions socials en el món rural, deia que *“en la indústria suro-tapera hi dominava una gran llibertat, i existia una ferma i afectuosa estretor de relacions entre patrons i obrers, demostrada en el costum, que encara es conserva en alguna fàbrica, d'anar junts uns i altres a berenar, com a bons camarades”*. I afegeix: *“aquest fet explica que 20 anys enrere les relacions entre patrons i obrers, més que cordials,*

99. Vegeu nota 10 i Sala (2000), p. 281.

100. Segurament, la diferent estratègia de Martí Montaner respecte els Bech de Carede té a veure amb el grau de mecanització dels processos productius en una i altra empresa. Les instal·lacions de Bech de Carede estaven molt poc mecanitzades i ocupaven sobretot tapers a mà, experts en l'elaboració de taps de qualitat. En canvi, la intensa mecanització de la fàbrica de Martí Montaner la dotava d'avantatge per a la producció de taps inferiors.

101. En aquest darrer cas, però, les compres a tapers que pagaven Contribució Industrial representaren el 62,07% del total de carracs i el 61,85% del valor dels mateixos. Sobre les compres de Martí Montaner a Cassà i Llagostera, Alvarado (2005a), p. 95 i Alvarado (2004), pp. 133 i 135.

102. Artigas (1907), pp. 340-341.

fossin verament familiars. La indústria surotapera, aleshores en plena prosperitat i que constituïa l'element vital de tota la contrada, tenia un caire patriarcal. Abundaven les petites fàbriques. En elles eren innombrables els tapers que hi havien envellit, i era general i acostumat (...) que patrons i treballadors es confonguessin en les expansions populars: festes de carrer, aplecs i les fontades¹⁰³. Aquest tipus d'interpretacions foren recollides per autors posteriors. Gaziel, per exemple, subratllava la relació entre unes harmòniques relacions socials i una fàcil mobilitat ascendent: "les relacions entre l'amo i els seus obrers (eren) com les del germà gran respecte dels altres, dins una mateixa família. Perquè gairebé tots els amos eren antics tapers o descendents de taper, és a dir, treballadors com els altres, però més ben dotats i capvius, que havien sabut pujar del no-res, a força d'enginy, d'estalvis o de fortuna (...) I les "fàbriques de suro" (...) venien a ser com repúbliques democràtiques en miniatura, on es compensaven —una mica massa i tot— el treball i la llibertat"¹⁰⁴. I Vicens, bon coneixedor del districte suro-taper, reforçava pocs anys més tard la mateixa idea d'una societat amb tènues divisions de classe: "esta prosperidad dio a la industria corchera un caracter único en los anales del trabajo español del siglo XIX: optimista, alegre, democrático, sin clases"¹⁰⁵.

Tot i que el que sabem sobre els orígens socials d'alguns dels principals industrials del sector proporciona exemples nombrosos d'hommes que s'enlairaren partint de condicions ben modestes¹⁰⁶, no hi ha estudis actuals que abordin de manera sistemàtica les pautes de mobilitat social. Aquesta és, sens dubte, una de les qüestions que hauria de figurar en l'agenda d'investigació sobre el món del treball en la indústria sure-ra. L'obra de Roger, més matisada pel que fa a aquesta qüestió que la d'altres dels seus contemporanis, pot servir de punt de partida per fer les preguntes adients.

Les descripcions de Roger comparteixen en molts aspectes les que acabem de citar. Com la resta d'autors, subratllava la fàcil mobilitat social d'alguns col·lectius de treballadors, especialment els carradors, ofici que, segons el nostre autor, portava a desenvolupar un tipus de qualificacions de gran importància per a l'exercici de l'activitat empresarial: el coneixement de la matèria primera i, per tant, l'habilitat de realitzar adequadament els aprovisionaments¹⁰⁷. D'altra banda, també insistia en la proximitat social entre els treballadors i els petits fabricants ("les relacions del petit fabricant amb els treballadors són més de companyerisme que de superioritat geràrquica", afirmava¹⁰⁸), que tenien similars condicions de vida i també similars actituds polítiques i religioses (predomini de les idees "avançades", properes al republica-

103. Pelegrí Nicolau (1997), p. 26. (manuscrit original de 1919).

104. Gaziel (1970), p. 233. (edició original de 1963).

105. Vicens Vives (1969), p. 614.

106. Vegeu, per exemple, les notes biogràfiques sobre Tomàs Brugada, de Sant Feliu de Guíxols, o sobre Francesc Oller, de Cassà de la Selva, recollides a Cabana (1994), vol 4, pp. 306-307 i 310-311. Sobre Oller, vegeu també Alvarado (2005a), pp. 111-128.

107. Roger (1911), p. 45.

108. Roger (1911), p. 172.

nisme, i del laïcisme o l'anticlericalisme¹⁰⁹). Aquest tipus de relacions contrastaven amb la fractura social que l'autor remarca a inicis del segle XX entre els treballadors i petits fabricants, d'una banda, i els grans industrials, de l'altra. Però Roger també suggereix que les oportunitats de mobilitat ascendent eren relatives més enllà de la condició, molt modesta, de petit fabricant: *"si l'organització del treball propia de la fabricació a mà facilita l'elevació dels obrers a fabricants, es aquesta una elevació molt relativa, perquè (...) són molt poques les fortunes que s'han conquerit per la fabricació, i encara aquestes poques fortunes són petites. La puja en l'escala social se conseguia sols, en el sistema antic, per medi del comerç. Les fortunes d'alguna importància les conqueriren els comerciants de suro i els comerciants de taps"*¹¹⁰. Això era així, no només per les escasses possibilitats d'aprofitar economies d'escala en la indústria manual, sinó també per la posició estratègica que ocupaven els comerciants, coneixedors de les oportunitats que oferia el mercat, que els permetien sovint dictar al seu favor les seves relacions amb els petits productors. El mateix Roger fa referència a les relacions d'explotació que s'establien sovint entre els comerciants (o, a finals de segle, els grans industrials-comerciants) i els petits fabricants, als quals el comerciant, segons el nostre autor, *"si ·ls compra ·s pot dir que ·ls escanya"*¹¹¹.

D'altra banda, i de manera coherent amb la resta del seu discurs, els contemporanis parlaven de l'escassa conflictivitat social en la indústria suro-tapera. En tot cas, el conflicte passava per la divisió d'interessos entre la comunitat suro-tapera tradicional, formada per artesans i fabricants de taps, i els grups que es beneficiaven de les exportacions de matèria primera: propietaris forestals (o almenys un segment d'aquests) i comerciants¹¹². Aquesta divisió d'interessos es dirimí en les pugnes per la política aranzelària, ben vives al llarg de tot el segle XIX¹¹³, i donà lloc també a alguns notables episodis insurreccionals en les poblacions del districte, com el conegut motí de la Teulera¹¹⁴.

109. Roger (1911), pp.169-173.

110. Roger (1911), p. 284.

111. Roger (1911), p. 194. Vegeu també p. 94, on parla dels preus *"baixíssims"* als que els grans comerciants o industrials compren els taps.

112. Cal matisar en alguna mesura la descripció de les postures davant el debat aranzelari que situen els propietaris forestals en el "bàndol" lliurecanvista. Segurament, aquesta era l'opció de bona part dels grans propietaris, però no dels qui Pere Sala qualifica de *"propietaris de masos agrosilvopastorals, potser amb més difícil accés al mercat intencional"*. Sala (1998), p. 128. Un exemple de defensa de la protecció per part d'algun segment dels propietaris és la postura de Marçal de Trincheria, estudiada a Alvarado (2005b).

113. Ressegueix els avatars de la política aranzelària Medir (1953). Un bon resum a Sala (1998), pp. 124-134.

114. El 22 de novembre de 1830 es van concentrar a la Teulera (barri de Santa Cristina d'Aro) gran nombre de tapers procedents de Cassà, Calonge, Palamós, Palafrugell, Llagostera i Sant Feliu, per tal d'impedir l'embarcament d'una partida de suro del port de Sant Feliu. El motí es va estendre a Sant Antoni de Calonge, Palamós i Llagostera i les autoritats varen detenir quatre persones (Medir (1953), pp. 54-56). Anys abans s'havien produït episodis de similar naturalesa. El 1820 al port de Palamós un avalot de tapers armats amb pals evità que un vaixell embarqués panes amb destí a Anglaterra. Al mateix temps es produí un conflicte similar al port de Sant Feliu, quan els tapers evitaren l'embarcament d'un vaixell suec. Pocs dies després es repetiren els aldarulls al port de Palamós, quan uns 500 tapers s'hi concentraren procedents de Palafrugell i de Calonge. Ferrer i Gironès (1998), pp. 21-22.

La constatació de l'existència d'una solidaritat bàsica en el tema aranzelari no implica forçosament, però, la inexistència d'altre tipus de conflictes dins d'una comunitat suro-tapera que era heterogènia socialment i econòmica. Això no obstant, la recerca feta fins avui documenta poca conflictivitat fins a inicis del segle XX. Medir cita la primera vaga (protagonitzada pels triadors de Sant Feliu de Guíxols) el 1860, però la presenta com un fet aïllat¹¹⁵. Durant el Sexenni Democràtic emergiren amb força organitzacions de caràcter sindical i es constituïren seccions locals de l'AIT en viles com Palafrugell, Sant Feliu de Guíxols, Llagostera o Cassà¹¹⁶. Tot i així, Medir i altres autors remarquen l'escassa conflictivitat del període.

Roger subratlla també l'escassa implantació de les societats obreres en el segle XIX, tot i que, com en altres temes, s'aparta de la visió més general en subratllar la incidència dels continus conflictes en el lloc de treball, derivats del que ell presenta com el caràcter "anàrquic" del taper¹¹⁷.

Aquesta imatge contrasta amb l'esclat de la conflictivitat a partir de 1890, que registren tots els estudis locals¹¹⁸. És clar que aquest fenomen té a veure tant amb

115. Medir (1953), p. 87.

116. Puigbert (2000), pp. 119-123, 147-164, 167-168.

117. *"La manca de disciplina que caracteritza el taper, es no sé si causa o efecte del seu temperament anarquic. Treballa quan ad ell li ve bé. Encara que al fabricant li convingui que s'faci feina per trobar-se amb excés de carracs, difícilment se subjecta, i, moltes vegades, l'industrial que ha volgut restablir l'equilibri no ha tingut més remei que llogar més tapers. En canvi, s'han donat casos de que, convenint no produir tant i no volent l'amo de la fàbrica treure a ningú, ha taxat els tapers, i s'han revoltat o s'han sotmès murmurant. Recordo que un trefinaire va fixar els repassadors, que guanyaven 5 pessetes el miler, un límit de quatre mil, i, al veure que murmuraven, revocà l'ordre"*. Roger (1911), p. 38.

118. Vegem els principals episodis anteriors i coetanis de la Primera Guerra Mundial. El 1890, en el context de les celebracions del primer de maig, es produïren vagues com a mínim a Palafrugell, Sant Feliu, Llagostera (localitat on els carradors no havien tornat encara a la feina el 22 de maig) i Cassà. A Sant Feliu, del desembre de 1899 al març de 1900 tingué lloc la vaga més conflictiva i llarga del moviment obrer guixolenc. En varen ser els protagonistes el Progreso -associació d'obriers paletes- i La Labor Corchera -d'obriers de la indústria suro-tapera. En presentar els triadors les seves reivindicacions en una fàbrica, gairebé tots els altres fabricants, en bloc, decidiren tancar les fàbriques. Alhora, es crearen en altres localitats el que Medir anomena juntes patronals de resistència (Medir (1953), p. 300). Segons Jiménez, la qüestió en joc era el reconeixement de les reivindicacions i l'acció col·lectiva (Jiménez (1997), p. 195). En el mateix any 1900, a Palamós es declaren en vaga els obrers de Montaner, i el conflicte es solucionà sota la pressió de 3.000 obrers a la plaça de l'Ajuntament, on es negociava el conflicte, fent els patrons algunes concessions, com les d'acomodar els esquiroles. A més dels ja citats fets de la Setmana Tràgica, a Palafrugell es produí el 1913 una vaga de 13 setmanes a l'empresa Torres Jonama. Fou un conflicte tan dur que es va destinar a Palafrugell una companyia de la Guàrdia Civil amb 100 guàrdies d'infanteria i 20 de cavalleria, que, segons Medir, *"tuvieron que actuar a diario"* (Medir (1953), p. 301). L'any 1914 destaquen els conflictes a Palamós, Agullana, Palafrugell i Sant Feliu. El de Palamós fou especialment rellevant. El 12 de febrer s'inicià una vaga dels 300 aprenents de la Corchera Catalana per reivindicacions salarials; el conflicte acabà afectant 2.000 obrers i obreres. Es formà una comissió mixta entre Ajuntament, patrons i obrers que arribà a un acord. Com a la resta de Catalunya, els conflictes s'enduriren a partir de 1917, en el context de la dura crisi que la Primera Guerra Mundial suposà pel sector suret, que veié interrompudes les exportacions, i de l'increment del preu de les subsistències. Durant els primers anys vint els tapers són els capdavanters en el nombre de conflictes laborals a la província de Girona, només superats pels treballadors de la construcció. El 1920, per exemple, de les 31 vagues registrades en l'àmbit provincial, 12 són de tapers. La més important sembla que fou la del 20 d'octubre a Sant Feliu, protagonitzada per 2.000 vaguistes (Hernández (2002), p. 56).

la conjuntura política i social general com amb les transformacions que en aquests moments estaven tenint lloc en la indústria surera. Tot i així, ens queda molta recerca a fer per a comprendre la transició des d'una etapa pretesament idíl·lica sense conflicte social als convulsos anys que s'inicien al tombant de segle. Com en tantes altres qüestions, Roger ens proporciona també aquí un seguit d'hipòtesis a verificar. En primer lloc, el nostre autor vincula l'escassa conflictivitat de la segona meitat del segle XIX a la conjuntura alcista de la indústria i no només a un entramat de relacions socials que exclòien, per se, el conflicte social. Una conjuntura en la que els tapers "*podien defensar llurs pretensions enfront dels patrons, lluitant cada un individualment: si'ls despedien d'una fàbrica, fàcilment trobaven col·locació en una altra, i els bons operaris eren disputats*"¹¹⁹.

D'altra banda, el nostre autor suggereix una línia de continuïtat entre les posicions polítiques dels tapers en el segle XIX i l'esclat del radicalisme a inicis del segle XX. Segons Roger, els tapers "*primerament formaren part del partit progressista, prenent part molts d'ells en els pronunciaments que tingueren lloc durant el regnat de Dª Isabel II. Després se feren republicans, no sent pocs els que's trobaren el foc de la Bisbal del 6 d'octubre de 1869. Avui quasi 'u són tots, de republicans, i una gran majoria federals: no perquè siguin entusiastes dels principis autonòmics, sinó principalment pels principis socialistes i anticlericals del partit que tingué tantes relacions amb l'Internacional.*"¹²⁰.

Finalment, algunes de les descripcions de Roger suggereixen que la tradició "anàrquica" dels tapers del segle XIX i, en general, "*la manera de treballar de les generacions passades*", constituï el substracte que ajuda a explicar, junt amb "*la barreja d'elements desorganitzats que acuden allà on hi ha una indústria en crisi de transformació*", l'emergència de la conflictivitat social en els anys de canvi estructural d'inicis del segle XX¹²¹.

Bibliografia Citada A/b

ABRIL LÓPEZ, Josep M. (1998), *Teixidores i tapers: industrialització a Sant Celoni, 1860-1936*, Sant Celoni: Ajuntament.

ALVARADO, Joaquim (2002), *El negoci del suro a l'Alt Empordà (s. XVIII-XIX)*, Palafrugell: Museu del Suro.

ALVARADO, Joaquim (2004), *Suro, carracs i taps. Llagostera, 1753-1934*, Llagostera: Ajuntament.

ALVARADO, Joaquim (2005a), *Industrials i tapers. Del segle XVIII al XX*, Cassà de la Selva: Ajuntament.

119. Roger (1911), p. 92.

120. Roger (1911), p. 81.

121. Roger (1911), p. 95-96.

ALVARADO, Joaquim (2005b), "La defensa dels interessos surers des de Cassà de la Selva. Marçal de Trinchería i de Bolós (1838-1898)", *Quaderns de la Selva*, núm. 17, pp. 105-125.

ARTIGAS, Primitivo (1875), *El alcornoque y la industria taponera*, Madrid: Imprenta y fundición de Manuel Tello.

ARTIGAS, Primitivo (1888), *Noticia sobre el alcornoque y la industria corchera*, Madrid: Imprenta de Moreno y Rojas.

ARTIGAS, Primitivo (1907), *Alcornocales e industria corchera*, Madrid: Imprenta alemana.

BARBAZA, Ivette (1988), *El paisatge humà de la Costa Brava*, Barcelona: Ed. 62.

BASART, Pitu i MADRIÀ, Eloi (2002), "Si la pela no marxa, marxa tu", *Gavarres*, núm. 1, pp. 70-71.

BASART, Pitu i MADRIÀ, Eloi (2003), "Demà bullen!" *Gavarres*, núm. 3, pp. 86-87.

BEAUROY, Jacques (1988), "Les facteurs historiques du développement du vin de qualité en Bordelais aux XVIIe et XVIIIe siècles". Dins *Études Champenoises. Vignerons et vins de Champagne et d'ailleurs, XVII-XXe siècle*, Reims: Presses Universitaires, pp. 111-120.

BERTRANA, Prudenci, (1990), *L'Hereu*, Barcelona: ed. 62.

BOADAS i RASET, Joan (1984), "Aproximació a les transformacions del litoral català a la primera meitat del segle XVIII: el cas de Sant Feliu de Guíxols". Dins: *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, Diputació Provincial, vol I, pp. 267-279.

CABANA, Francesc (1994), *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

CAMPS, Enriqueta (1997), "Las transformaciones del mercado de trabajo en Cataluña (1850-1925): migraciones, ciclos de vida y economías familiares", *Revista de Historia Industrial*, núm. 11, pp. 45-71.

CONGOST, Rosa (1990), *Els propietaris i els altres*, Vic: Eumo.

ESPADALÉ, Josep i MARTÍ, Àngela (2002), "La aplicació de la maquinaria en la manufactura corchotaponera catalana del siglo XIX. Desarrollo y pervivencia del modelo en el siglo XX", *XXII Encontro de la Associação Portuguesa de História Económica e Social*, Aveiro.

ETIENNE, Michel (1994), *Veuve Clicquot Ponsardin. Aux origines d'un grand vin de Champagne*, París: Economica.

FERRER GIRONÈS, Francesc (1998), *Els moviments socials a les comarques gironines*, Girona: Diputació.

FORBES, Patrick (1981), *Champagne. The Wine, the Land and the People*, Londres: Gollancz.

FRADERA, Josep Maria (1987), *Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)*, Barcelona: Crítica.

GAZIEL (1970), "Sant Feliu de la Costa Brava. Burgesos, navegants, tapers i pescadors". Dins: GAZIEL, *Obres completes. Obra catalana*, Barcelona: Selecta, pp. 203-403.

GICH, Josep i GIL, Manuel (1885), *La industria corcho-taponera*, Girona.

GIMÉNEZ GUITED, Francisco (1862), *Guía fabril e industrial de España*, Madrid: Librería española.

GRIERA, A. (1983), *Vocabulari del suro*, Sant Cugat del Vallès: Edicions catalanes.

HERNÁNDEZ, Santiago (2002), *Palafrugell i el suro. Feina i gent dels inicis de la indústria a la postguerra*, Palafrugell: Ajuntament i Diputació de Girona.

JIMÉNEZ, Àngel (1990), "Demografia, emigració a Amèrica i estancament de la indústria suro-tapera a Sant Feliu, la primera meitat del segle XIX", *L'Estoig*, núm 2.

JIMÉNEZ, Àngel (1997), *Sant Feliu de Guíxols. Una lectura històrica*, Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament i Diputació de Girona.

JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio (2005), "Los Larios y la Industria Corchera. Un caso de industrialización fallida en el Campo de Gibraltar", *Revista de Historia Industrial*, núm. 27, pp. 49-89.

LACHIVER, Marcel (1988), *Vins, vignes et vigneron. Histoire du vignoble français*, París: Fayard.

LLONCH, Montserrat (2004), "La feminització del treball tèxtil a Catalunya (1891-1959)". Dins Montserrat LLONCH (ed.), *Treball tèxtil a la Catalunya contemporània*, Lleida: Pagès, pp. 77-93.

MADOZ, Pascual (1846-49), *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid: Est. Tip. P. Madoz y L. Sagasti.

MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro (1865), *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Girona: Imprenta de F. Dorca.

MEDIR, Ramiro (1953), *Historia del gremio corchero*, Madrid: Alhambra.

OLIVIER, Jean-Marc (2005), "Les bouchonniers du sud de la France et l'équilibre socio-économique des campagnes au fil du XIXe siècle", comunicació presentada al Congrès Internacional *Suredes, fàbriques i comerciants. Passat, present i futur del negoci surer*, Palafrugell.

OLLÉ ROMEU, Josep Maria (dir.) (1995), *Homes del catalanisme. Bases de Manresa. Diccionari biogràfic*, Barcelona: Rafael Dalmau.

PALOMER, Jordi (1998), *La indústria del suro a Arenys de Mar. La fabricació de taps. Segles XIX-XX*, Argentona: L'Aixernador.

PELEGRÍ NICOLAU, Joan (1997), "La repercussió de la Gran Guerra en la comarca del Baix Empordà", *L'Estoig*, núm. 5.

PRADOS DE LA ESCOSURA, Leandro (1980), "La evolución del comercio exterior, 1790-1829", *Papeles de Economía Española*, núm. 20, pp. 133-150.

PUIGBERT, Joan (2000), *El sexenni democràtic a Girona : actituds religioses i moviment obrer (1868-1874)*, Girona : Universitat.

ROGER, Martí (1911), *Els tipus socials de la producció suro-tapera*, Barcelona: L'Avenç.

ROS, Rosa (2003), "La comercialización de productos corcheros a inicios del siglo XIX. El ejemplo de la empresa Rafael Arxer, Hijo y Compañía (1817-1820)", *Revista de Historia Industrial*, núm. 24, pp. 163-189.

SAGUER, Enric (2005a), *Treball agrari i reproducció econòmica. El Baix Empordà, 1850-1880*, Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

SAGUER, Eric (coord.) (2005b), *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.

SALA, Pere (1998), "Obrador, indústria i aranzels al districte surer català (1830-1930)", *Recerques*, núm. 37, pp. 109-136.

SALA, Pere (2000), "Tecnologia, empresa i mercat en la indústria del suro", Dins: MALUQUER DE MOTES, Jordi (dir), *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, pp. 280-287

SALA, Pere (2003), *Manufacturas de Corcho S.A. (antiga Miquel & Vincke). Líder de l'exportació industrial espanyola (1900-1930)*, Palafrugell: Museu del Suro.

SERRANO VARGAS, Antonio (2005), "Mercado del corcho en la Sierra Morena sevillana entre 1827 y 1919", comunicació presentada al Congrés Suredes, *fàbriques i comerciants. Passat, present i futur del negoci surer*, Palafrugell.

SERRAT BANQUELLS, Emili (1897), "La industria corcho-taponera en la provincia de Gerona". Dins: *Asociación Literaria de Gerona. Certamen de 1897*, Girona: Paciano Torres.

TRINCHERÍA, Marcial de (1877), *Lo que hay de aceptable y de inadmissible en la exposición que a las Cortes elevan los comisionados generales por las provincias catalanas, Extremadura y Castilla la Nueva, sobre fijación de un derecho ad valorem a la exportación de corchos en planchas y cuadrados, y en la impugnación del derecho opresor que se intenta imponer al corcho en bruto*, Girona.

VICENS VIVES, Jaume (1969), *Manual de historia económica de España*, Barcelona: Vicens Vives.

VILÀ i GALÍ, Agustí M. (2002), *La indústria suro-tapera a Lloret de Mar*, Lloret de Mar: Ajuntament.

VILA SAGLIETTI, Hermenegildo (1892), *O sobreiro (el alcornoque) y su explotación comercial ante las relaciones internacionales hispano-portuguesas*, Girona: Paciano Torres.

YÁÑEZ GALLARDO, César (1996), *Saltar con red: la temprana emigración catalana a América, c. 1830-1870*, Madrid: Alianza.

ZAPATA, Santiago (1986), "El alcornoque y el corcho en España, 1850-1935". Dins: GARRABOU, Ramon, BARCIELA, Carlos i JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea*, Barcelona: Crítica, vol 3, pp. 230-279.

ZAPATA, Santiago (1996), "Corcho extremeño y andaluz, tapones gerundenses", *Revista de Historia Industrial*, núm. 10, pp. 37-67.

ZUCCHITELLO, Mario (1991), *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al grau de València (1959-1703)*, Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tóssencs.